

Buvári Márta

ÉRTÉKELVŐ NYELVMŰVELÉS

Buvári Márta

NYELVMŰVELÉS-ELMÉLET

Értékelvű nyelvművelés

BÁRCZI GÉZA KIEJTÉSI ALAPÍTVÁNY, BUDAPEST 2008

**Köszönetet mondok dr. Horváth Katalinnak
és Mészáros Andrásnak javító észrevételeikért.**

© Buvári Márta 2008

ISBN 978-963-87888-9-4

Felelős kiadó: Mészáros András
Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány
www.barczi.uw.hu

Borítóterv: Bittó Fruzsina

Készült a 3BT műhelyében, Budapest
Műszaki vezető: Burány Tamás
Telefon: 420-9427

TARTALOM

Bevezetés	5
Fogalmak	8
Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvstratégia	8
Nyelv	15
Köznyelv, irodalmi nyelv	16
Norma, sztenderd, standard	18
Nyelvi eszmény / eszményi nyelv	22
Nyelvművelés-ellenes nézetek és cáfolatuk	23
Nyelvművelési irányzatok régen és ma	36
A nyelvművelés elmélete	55
A nyelvművelés tárgya	56
A nyelvművelés saját kutatási területei:	60
A nyelvhelyességi döntések szempontjai	61
A nyelvművelés témái, néhány állásfoglalás	72
A gyakorlati nyelvművelés	80
Nyelvpolitika, nyelvstratégia	83
Jogi keretek	83
Intézményi keret	87
Az anyanyelvi nevelés	89
Irodalom	94

Bevezetés

A nyelvbe való tudatos beavatkozás szinte egyidős latin betűs írásunkkal, hiszen „ügyes és merész újítoáknak kell tekintenünk azokat a szerzeteseket, akik a latinból való fordítás során igen gyakran kényszerültek az új, ismeretlen fogalmaknak magyar nevet adni...” (Fábián–1999: 13). A nyelv-
tanok pedig – Sylvestertől egészen a közelmúltig – nemcsak „számba veszik a nyelvi tényeket”, hanem „válogatnak az azonos vagy rokon szerepű, de különböző formájú nyelvi elemek és nyelvhasználati megoldások között: egyeseket elvetnek, másokat .. a nyelvi norma rangjára emelnek, ... egységesítenek: azonos elv alapján oldanak meg a nyelv egészében heterogén jelenségeket..., ... alakulóban lévő nyelvhasználati formákat ... rögzítenek.” „...tele vannak nyelv-
helyességi megjegyzésekkel, amelyek igen gyakran el sem választhatók a nyelvi jelenségek bemutatásától.” (Szathmári 1968: 25 és 428). Nemcsak nálunk volt így. Einar Haugen szerint a XIX. század előtt „minden nyelvészet normatív volt.” (Haugen in Tolcsvai szerk. 1998) Geleji Katona István (XVII. század) leszögezi, hogy „szabad volt mindenkor a dolgoknak illendőképpen való kibetűzésére alkalmas szót formálni, és szabad most is.” (idézi Fábián 1999: 17). De korán megjelent az a kérdés is, vajon az ember beavatkozhat-e a nyelv életébe. Geleji Katona kortársa, Medgyesi Pál rosszallotta a helyesírásban és a szóalkotásban kezdeményezett újításokat, bár előbb ő is alkotott új szavakat. (Fábián Pál ezért azt az elvet tulajdonította neki, mely szerint a nyelv-
szokás a legnagyobb úr, Balázs Géza pedig az ősortológust

látja benne.) A XVIII–XIX. században a beavatkozásnak inkább csak a mértékét és módját vitatták (ortológia-neológia). Később voltak nyelvészek – például Gombocz Zoltán és Lazicius Gyula –, akik különválasztották a nyelvtudományt a nyelvműveléstől, és a maguk részéről nem vettek részt a nyelvművelésben, de nem helytelenítették, ha más – például az írók – művelik. Halász Gyula gyönyörű hasonlatokkal szemlélteti a nyelv életébe való beavatkozás szükségességét és jogosságát, ebből sejteni lehet, hogy akkoriban is voltak olyanok, akik tagadták ezt. (Halász: Előszó) Bárczi Géza 1974-ben úgy látja, hogy már kivételes az olyan nyelvész, „aki azt vallja, hogy ezekkel az úgynevezett hibákkal nem érdemes gyakorlatilag foglalkozni, értékelni a nyelvi jelenségeket...” (Bárczi 1974: 13) Akadémiaelnöksége alatt Glatz Ferenc erőteljesen támogatta a nyelv korszerűsítésének tervezését, mondván: „A globalizáció korszakában nem lehet a piaci erőnek, azaz a termelési és tőkeerő szabad játékanak kiszolgáltatni a nemzeti kultúrát.” „A nyelvkutatás és -művelés kiemelt állami feladat.” Visszatekintve megállapította: „Az 1996-ban kezdett vitáknak és az 1997-ben kezdett széles körű helyzetfelmérésnek és offenzívának is köszönhető, hogy ma már anyanyelvművelés-ellenes hangokat nem lehet hallani.” (Glatz 2002 in: Éltető anyanyelvünk: 29) Az utóbbi időben azonban némely harcias csoportok, főleg a magukat társasnyelvészeknek nevezők (már az elnevezésük is rossz: a társas előtag azt jelenti, hogy valamit valakivel együtt művelünk: l. társasjáték, társastánc, társasház – ők tehát társaságban nyelvészkednek) és általános nyelvészettel vagy éppen idegen nyelvekkel foglalkozó nyelvészek – tehát kibicek – minden korábbinál hevesebb támadást indítottak a nyelvművelés ellen: nem elégednek meg azzal, hogy ők maguk nem foglalkoznak vele, hanem kisserkesztik, le-

járatják, pocskondiázzák a nyelv művelést, a nyelv művelőket. A nyelv művelők emiatt elbizonytalanodtak, többet foglalkoznak öngazolással, útkereséssel, mint tényleges nyelv művelési kérdésekkel, és miközben védik álláspontjukat, észrevétlenül hátrálnak, igazodnak az ellenfelekhez.

Ideje rendezni sorainkat!

Fogalmak

Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvstratégia

A *nyelvművelés* szó képes kifejezés. A nyelvet kerthez hasonlítja, amelyben nyesegetünk, gyomlálunk, ültetünk és öntözünk. Nyesegetés a hibák javítása, gyomlálás az idegen szavak és szerkezetek elleni hadakozás, ültetés a nyelvújítás, öntözés a nyelvi műveltség terjesztése. – Egyesek mindjárt fölhorkannak: miért gyom az idegen szó? Nos, az idegen szó az idegen nyelvben tökéletes, miként az ibolya szép virág, de ha a zöldséges kertbe nő bele, akkor ott gyom, és ki kell húzogatni.

Kállai Eszter szerint nem jó szó a *nyelvművelés*, mert a nyelv nem kert, hanem eszköz. Ez a hasonlat sem jobb, mert a gépek, eszközök előbb-utóbb elkopnak, elavulnak, elromlanak, elértéktelenednek. Eszközként talán még a vonós hangszerekhez lehetne hasonlítani a nyelvet, a hegedű minél régebbi, annál szebben szól. A hangszer azonban változatlan, a nyelv pedig változó. Kopás, avulás, meghibásodás előfordul benne, de megújulás is. Tehát vannak élő vonásai.

Vannak, akik *nyelvápolás*ról beszélnek. Ápolni a beteget, a magatehetetlen öreget szokták. Némelyek szerint a nyelvünk beteg, vannak, akik már a gyászbeszédet is elmondták fölötte, de mi azért legyünk bizakodóbbak.

Talán a *gondozás* lenne a legjobb kifejezés. Gondozni lehet az eszközt is, az élőlényt is, sőt a szellemi terméket is. (Bańcerowski Janusz használja a *gondozás* szót.)

De egyetértek Eöry Vilmával: „Nem a név a lényeges, hanem a tartalom, és az, hogy azt várjuk tőle, ami a dolga...” (Eöry 2004). Vagyis a közmegegyezés a fontos: mit értünk rajta.

A *nyelvművelés* fogalom tartalmára a szakirodalomban ilyen meghatározásokat találunk:

- a) „az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével a nyelv egészséges fejlődését igyekszik biztosítani” (ÉrtSz.);
- b) „a nyelv életébe, mozgásába, fejlődésébe és működésébe való beavatkozás”, melynek célja „a nyelv gazdagítása (bővítése), tisztítása és szépítése” (Rónai-Kerekes 1977);
- c) „a beszélők ajkán öntudatlanul, akaratuktól függetlenül végbemenő nyelvfejlődésnek tudatos irányítása” (Bárczi 1974: 15), ugyanez másképp fogalmazva: „a nyelv mai fejlődésének helyes mederben tartása (Deme 1954)
- d) „az anyanyelvi műveltség terjesztése a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése végett.” (ÉKSz.)
- e) „...a nyelvi tervezés része, amely a nyelvi helyesség feltételeit és formáit vizsgálja és rögzíti, továbbá terjeszti a nyelvközösség tagjai között. ...elsősorban az irodalmi nyelv rendszerét (nyelvtanát, szókészletét, helyesírását és kiejtését) rögzíti, illetve dönt a bizonytalan, ingadozó használatban, és terjeszti az irodalmi nyelv használatát azok között, akiknek nem az az anyanyelvváltozatuk.” (Tolcsvai szerk. 2000: 181)
- f) „A 'fenntartás, az ápolás, a megőrzés' ugyanúgy ebbe a fogalomba tartozik, mint a 'nyelvjavítás, nyelvgazdagítás

és nyelvterjesztés' valóságos társadalmi munkálatai.”
(Fülei-Szántó 1987)

- g) A nyelv művelés célja, „hogyan a tudomány eredményeire építve a célszerű nyelvi viselkedést segítse, és egy differenciált és folyton mozgásban levő, mégis egységes nyelvi kultúrát képviseljen.” (Eőry 1997)
- h) a nyelvhasználat hatékonyabbá tételére irányuló tudományosan megalapozott és szervezett törekvés (Domonkosi 2005)

Az a), b), c) meghatározás a *nyelvre* vonatkoztatja a nyelv művelés fogalmát, az e), g), h) a *nyelvhasználatra*, az f) mindkettőre.

Rónai Béla megmagyarázza ezt a kettősséget: „A nyelv művelés műszó etimológiáját tekintve elsődlegesen a nyelv művelésére irányul. Ezt az értelmezést támogatják az ilyenféle analógiák, mint *földművelés*, *népművelés* stb.” De indokoltnak tartja a fogalom kiterjesztését. Makay Gusztávra hivatkozva használja ezt a felosztást: a nyelv művelés „(1) a nyelv művelése (2) a nyelvet beszélők művelése”, de hozzáteszi, hogy mindkét ágnak külön is megvan az elmélete és a gyakorlata. (Rónai 1964) Ő maga nem fejti ki, de nyilván arra gondol, hogy a nyelv művelésének az elmélete azon elvek meghatározása, amelyek alapján a nyelvhelyességi kérdésekben döntünk (ez ennek a dolgozatnak a fő tárgya), gyakorlata pedig maguk a nyelvhelyességi állásfoglalások. A beszélők művelésének az elmélete a módszertan: hogyan tudjuk befolyásolni a beszélőket, gyakorlata pedig a megvalósítás: tanácsadás, előadások, kiadványok stb.

Hasonlóképpen osztja fel a nyelv művelő tevékenységet Fülei-Szántó Endre: „a) elmélet b) a gyakorlat elmélete c) gyakorlat”. (Fülei-Szántó 1987)

Sándor Klára a *nyelvtervezést* állítja szembe a *nyelvműveléssel*, mégpedig igen furcsán. Szerinte a nyelvtervezés minden változatot egyenértékűnek tart, leíró, eszménye csupán „a nyelv működése, hatása pedig nincs vagy pozitív. (Táblázatát idézi Minya 2005: 59) Kérdezem: ha csak leír, hatásra igényt sem tart, akkor mitől tervezés?* Ezzel szemben a *nyelvművelés* szerinte „intuitív”, (nem tudom, mit ért ezen, mert a megérzésnek itt nincs sok értelme, talán ötletszerű, egyéni?) előír, eszménye az „ideális beszélő”, hatása „nincs vagy negatív”. Itt az a kérdés: ha nincs hatása, akkor miért káros? Összességében tehát Sándor Klára szerint a nyelvtervezés semlegesebb, mint a *nyelvművelés*. A szóból magából éppen ennek az ellenkezője következne: a tervezés szó sokkal határozottabb iránymutatást és beavatkozást sejtet.

Tolcsvai Nagy Gábor a *nyelvi tervezés* címszó alatt kívánja szélesebb alapokra helyezni a *nyelvművelést*. Egy kötetet állított össze külföldi szerzők *nyelvi tervezésről* szóló írásából. (Tolcsvai szerk. 1998). A kötetből az derül ki, hogy az egyes szerzők mást és mást értenek *nyelvi tervezésen*. Némelyik pontosan azt, amit mi *nyelvművelésen* értünk, mások a *nyelvstratégiát*, sőt, a *nyelvpolitikát* is: azt, hogy egy ország egyáltalán milyen nyelvet vagy nyelveket, milyen írást használjon, a hivatalosnak kiválasztott nyelv, ill. a köznyelv elterjesztésére hozott intézkedéseket (pl. Québecben a francia nyelv szorgalmazását), ideértik a *nyelvújítást*, például afrikai nyelvek alkalmassá tételét a mai, fejlett életre, nagyon eltérő *nyelvjárásokból* erőteljes egységesítést (például a norvég *nyelvjárásokból* két köznyelvi változat kialakítását),

* Személyes megjegyzéseimet e betűtípussal különítem el.

nyelvtisztítást vagy éppen idegen nyelvi elemek átvételét, nyelvhelyreállítást (pl. az ír nyelv fölélesztését és elterjesztését), és van, aki mindezen tevékenységek összességét. A Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette szakszótárban is ilyen értelmű meghatározást találunk: „nyelvi tervezés: az alkalmazott nyelvtudomány ága, amely magában foglalja a nyelvművelést is, olyan tudatos tevékenység, amely megváltoztatja a nyelv és a nyelvközösség viszonyát, ill. a nyelvi rendszert (egyes szabályokat és nyelvi elemeket)...“ Két ága van: a státustervezés (helyzettervezés), amely „a nyelvpolitikai döntéseket tartalmazza...” (hivatalos nyelv, a nyelv viszonya a többi nyelvhez), és a korpusztervezés (állapottervezés): olyan döntések, amelyek „a nyelv állományát, a kiejtést, a szókészletet, a nyelvtant érintik, tehát „a hagyományos nyelvművelés körébe” tartoznak. (Tolcsvai szerk. 2000) A „korpusz”, a *nyelvtest* megjelölésére pontosabbnak vélem az *állomány* szót, a továbbiakban ezt használom. (Helyenként Tolcsvai Nagy is használja). Az *állománytervezés* felel meg Makai, Fülel-Szántó és Rónai fogalomkészletében az *elméleti nyelvművelés*nek. Szorosan véve nevezhetnénk ezt *nyelvtervezés*nek. Észszerű lenne különbséget tenni a *nyelvi tervezés* és a *nyelvtervezés* között: a *nyelvi tervezés* tágabb: minden, a nyelvvvel kapcsolatos tervezési tevékenység, másképpen *nyelvstratégia*, a *nyelvtervezés* pedig magának a nyelvnek a tervezése. (Ez nem szórshálhasogatás, nem is önkényes különbségtétel, hanem a szóelemekből következik.) **Egyiket sem lehet szembeállítani a nyelvműveléssel: a nyelvi tervezésnek része a nyelvművelés, a nyelvtervezés pedig a nyelvművelés része.**

Az említett kötetből nyilvánvaló, hogy a nyugati szakirodalomban sem ismeretlen és nem ördögtől való a nyelv életébe való tudatos beavatkozás, csak náluk nem létezik *nyelvművelés* szó, ezért a *nyelvművelést* is *nyelvi tervezésnek* hívják.

Balázs Géza a *nyelvstratégia* szót helyezi előtérbe, nyelvstratégiai kutatóprogramot vezetett a Magyar Tudományos Akadémia elnökének megbízásából, könyvet írt Magyar nyelvstratégia címen, és nyelvstratégiai kutatócsoportot működtet. Nem veti el a többi kifejezést sem, hanem megpróbálja besorolni őket egymás alá:

„1. nyelvpolitika (nyelvi tervezés)

2. nyelvgeopolitika

3. nyelvstratégia

4. nyelvművelés

5. nyelvvédelem”

(Balázs 2001b, 14)

Az értelmezésekben külföldi szerzőkre is támaszkodik, de – mint már a *nyelvi tervezés* kifejtésénél is láthattuk – a fogalmak használata a nemzetközi tudományban sem egységes. Balázs Géza meghatározásában „a nyelvpolitika.... az anyanyelv és az idegen nyelvek használatát szabályozó tevékenység...” Ezzel egyet lehet érteni, de utána hozzáteszi: „A nyelvtervezést ezzel szinonim fogalomnak tartom. Ezek alterülete lehet a nyelv-geopolitika...” (Balázs 2001b, 14)

A *nyelvi tervezés*ből szerintem csak a *státustervezés* (és a *presztízstervezés*) tartozik a nyelvpolitikába. A *nyelvgeopolitika* kétségtelenül a nyelvpolitika része, ezért nem is választanám külön tőle. Ezek a politikusok hatáskörébe tartoznak: mennyire tartja fontosnak egy állam éppen hatalmon levő kormányzata a nyelv ügyét, mit tekint államnyelvnek,

kisebbségi nyelvnek, vagy éppen több egyenrangú hivatalos nyelvet ismer el, esetleg, mint Belgiumban, területenként más a hivatalos nyelv (ez a nyelv-geopolitika; milyen tág körben ismeri el vagy teszi kötelezővé az államnyelv használatát, a társadalom felől pedig a nyelvpolitikába tartozik a nyelvi elnyomás elleni küzdelem, a hatalomra való nyomásgyakorlás az anyanyelvi jogokért, az anyanyelv fejlesztéséhez szükséges eszközök megszerzéséért. A nyelvészet és határtudományai (nyelvföldrajz, a pszicho- és szociolingvisztika, tömegkommunikáció-elmélet, a társasnyelvészet) mindehhez szakmai érveket tud szolgáltatni, ezekkel tud részt venni a nyelvpolitikai küzdelmekben.

A *nyelvstratégia* a következő fokozat. Miképpen a katonai stratégia is a hadi cél megvalósításának megtervezése, a nyelvstratégiának is azt kell felvázolnia, hogy milyen eszközökkel, milyen ütemezésben érhetőek el a nyelvpolitikai célok, mit kell ezek érdekében tenni: intézmények, könyv- és folyóirat-kiadás, oktatás, törvények, pénzügyi háttér.

Az igazi nyelvészi feladat a *nyelvi állapot-, korpusz- vagy állománytervezés*, ez felel meg Rónai *elméleti nyelvművelés* fogalmának. Ez lenne *nyelvtervezés* a szó szoros értelmében. Ennek elméleti alapjához tartozik például annak eldöntése, hogyan viszonyulunk az idegen szavakhoz, az idegen szerkezetekhez, milyen alapon döntjük el egy új jelenségről, hogy helyeseljük-e, vagy sem, egységesíteni kívánjuk-e a nemzeti nyelvet, vagy elismerünk változatokat, azaz egy vagy többközpontúnak tekintjük a köznyelvet. Az elméleti nyelvművelés gyakorlati része pedig a nyelvhelyességi szabályok, a nyelvi eszmény kidolgozása.

A *nyelvfejlesztés* és a *nyelvvédelem* a nyelvművelés/nyelvtervezés két oldala. Balázs Géza a *nyelvvédelman* – a

fenti a felsorolásban – a naiv nyelvművelést érti, pedig a védelem a tudományos nyelvművelésnek is része.

A legalsó szint – az előbbieket aprópénzre váltása, megvalósítása – a **gyakorlati nyelvművelés**: az oktatás, az ismeretterjesztés, kézikönyvek, szótárak, folyóiratok kiadása, konferenciák, versenyek, táborok szervezése stb.

Tehát így pontosítanám a besorolást:

1. nyelvpolitika (státus- és presztízstervezés, nyelvgeopolitika, nyelvkülpolitika, kisebbségi nyelvi jogok)
2. nyelvstratégia: intézmények, szervezeti keretek, pénzbiztosítás, oktatás, nyelvvédelmi törvények
3. nyelvművelés = nyelvvédelem + nyelvfejlesztés
 - elméleti nyelvművelés (nyelvtervezés)
 - a nyelvtervezés elvei
 - tényleges nyelvhelyességi ajánlások
 - gyakorlati nyelvművelés
 - elmélete: a nyelvhasználat befolyásolásának módszertana
 - megvalósítás: tanácsadás, ismeretterjesztés stb.

Mindez ismét egyszerűen a szavak elemző értelmezéséből következik.

Nyelv

Saussure vezette be a nyelvészetben a „langue” (nyelv) és a „parole” (beszéd) fogalmának megkülönböztetését. Horváth Katalin megfogalmazása szerint „A nyelv, azaz a nyelvet alkotó elemek (szavak = jelek) és az elemeket mondatokká összefűző szabályok véges készlete, rendszere valójában csak a beszédet alkotó, potenciálisan végtelen számú mondatban létezik: az emberi kommunikáció mondatokban, s a belőlük felépülő nagyobb egységek-

ben, szövegekben valósul meg.” (Horváth 2004) A nyelv tehát elvont és véges terjedelmű, de tartós, a beszéd pedig a nyelvnek esetleges, de végtelen számú megvalósulását jelenti. Wacha Imre szerint „napjainkra eléggé általánossá vált az a felfogás, hogy a nyelv utótag /az ilyen összetett kifejezésekben, mint *irodalmi nyelv, köznyelv, regionális köznyelv, népnyelv, szaknyelv, csoportnyelv, nemzeti nyelv/* az utóbbit, a *beszéd – nyelvhasználat*, illetőleg a *nyelvváltozat* fogalmát takarja.” (Wacha, 1999: 6) Nézetem szerint ez legfeljebb a réteg- és csoportnyelvekre lehet igaz, ezekben a jelző, illetve az előtag szűkítést jelent: az adott csoport sajátosan válogat az egész nyelv eszköztárából. **A köznyelv és a nemzeti nyelv** mindenképpen elvont, tehát „langue”.

Köznyelv, irodalmi nyelv

A *köznyelvről* ilyen meghatározásokat találunk: „A nyelvnek a műveltebb rétegek mindennapi érintkezésében használt változata, az irodalmi nyelv beszélt formája.” (ÉKSz.) „A nemzeti nyelvek általánosan elfogadott és mintaként szolgáló változatát *köznyelvnek* nevezzük.” (<http://www.nemzetismeret.hu>) „A nyelv fő formája az *irodalmi nyelv*, és beszélt változata, a *köznyelv*.” (Deme 1954) Az *irodalmi nyelvről* pedig ez áll: „a nemzeti nyelvnek a legfejlettebb, legcsiszoltabb, legkifinomultabb formája... A magyar nyelvhasználat legtöbb vitás kérdését az irodalmi nyelv dönti el.” (Deme 1954)

Ezt a felfogást már Gombocz Zoltán megkérdőjelezte: „Norma a nagy írók nyelvszokása; nagy író az, aki ezt a nyelvet legjobban írja.” továbbá: „Az író szabadon merít a nyelvjárástól és a régibb vagy régi nyelv anyagából.” (Gombocz 1931: 3, 11)

Régen az irodalmi nyelv emelkedettebb, választékosabb, szabályosabb volt, mint a beszélt nyelv. De éppen ezért furcsa lett volna egészen irodalmi nyelven beszélni. Ma már azt sem lehet tudni, mi az irodalmi nyelv. Ugyan ki merné Esterházy Péter vagy Kertész Imre nyelvezetét mintául állítani? A mai írók életszerűek akarnak lenni, inkább tükrözni akarják a hétköznapi nyelvet, nem példát mutatni, nem tartózkodnak a legdurvább kifejezésektől sem. Mások viszont az érthetlenségig túlszűfölik mondataikat. Bizony, Hamvas Bélánál, Szabó Magdánál is találni hibás mondatokat, nem is keveset.

Az irodalmi nyelvhez való viszonyítás más szempontból is vitatható. Az írást tartja elsődlegesnek, pedig előbb beszéltek az emberek, mint írtak, az írás csak a beszéd tökéletlen leképezése. Gondoljunk arra, hogy a hanglejtést nem lehet leírni, vagy arra, milyen nehéz eldönteni némelyik helyesírási kérdést. Az utóbbi évszázadokban megfordult a rangsor. Az írást szabályozták, és az visszszabályozza a beszédet. Nem véletlen, hogy *helyesírási szabályzat* van, de *helyesbeszéd szabályzat* még mindig nincs, pedig jó 40 évvel ezelőtt az Egri Kiejtési Konferencián döntés született a létrehozásáról. De nem árt arra gondolni, hogy a rádió, a tévé és a demokrácia révén ismét nagyobb jelentősége van az élőbeszédnek.

A művelt emberekre való hivatkozás is sántít. Például erdélyi tanár ismerősömet semmiképpen sem mondanám műveletlennek, pedig erős székely nyelvjárásban beszél. Vannak olyan művelt emberek, akik hadarnak vagy más beszédhibájuk van, rosszul hangsúlyoznak, helytelen szórendet használnak, és így tovább. Mint már Bárczi Géza is megállapította. „számos nyelvi és stílusbeli hiba éppen az értelmiség köréből indult ki.” (Bárczi, 1974, 15.)

A köznyelvet általában szabályozottnak, mintának, irányadónak tartják. Mások viszont az általános, átlagos nyelvet értik rajta.

Ha magából a szóból indulunk ki: *köznyelv* = közös nyelv, a nyelvjárások és rétegek közötti nyelv, a köznek, vagyis az egész közösségnek a nyelve, esetleg közönséges(?) nyelv (a szó 'általános, egyetemes' jelentése szerint): általános, mindenhol elfogadott nyelv, amely nem vagy csak kis mértékben tartalmaz csak egyes csoportokra jellemző jegyeket.

Norma, sztenderd, standard

A norma a mindennapi életben elvárás, követelmény, valaminek a megszabott mértéke. A nyelvészetben különböző normafelfogások uralkodnak. Gombocz Zoltán így írt róla: „Minden nyelvhelyességi elmélet valamilyen normát állít fel, s e normához viszonyítva igyekszik eldönteni, hogy egy-egy nyelvi kifejezés helyes-e vagy helytelen. A legfontosabb normák a következők: 1) az irodalmi nyelv mint norma; 2) a grammatikai-történeti norma; 3) a népnyelv mint norma; 4) a célszerűség mint norma; 5) a tekintély mint norma; 6) a földrajzi norma; 7) a logikai norma; 8) az esztétikai norma. Természetes, hogy a felsorolt normatív szempontok a legtöbb nyelvhelyességi elméletben vagy nyelvművelő irányznál nem a maguk tisztaságában, hanem összefonódva, kombinálva jelennek meg.” (Gombocz 1931) Gombocz itt nem a mai normafogalom meghatározását adja, hanem a különféle irányzatok vezérelveit, az igazodási pontokat mutatja be. (Ezeket tehát majd az elméleti nyelvművelés – nyelvtervezés – szempontjai közt lehet figyelembe venni.)

Benkő Loránd meghatározása szerint „a nyelvi norma a nyelv egészében, illetőleg annak különböző belső alakulatai-

ban, változataiban heterogén jelleggel meglevő nyelvi jelenségeknek hagyományozódott nyelvszokással, íratlan vagy írott szabályokkal rögzített következetes: egységes és állandó megoldása, amely a nyelv egészében egy bizonyos szinten átfogóbb jelleggel érvényesül. Mondhatnók így is: a nyelvi norma megnyilvánulási formájának tekintjük ... azoknak a nyelvelemeknek az összességét, rendszerét, amelyek ... mint az igényesebb nyelvhasználat részei szélesebb körben azonos megoldású, kötött jelleget mutatnak, és ...a nyelvi egység előbbre vitelére alkalmasak, sőt hivatottak”. (Benkő 1960, 46) Ez a meghatározás egyértelműen a köznyelvi normára vonatkozik. Az újabb szakirodalom szerint minden egyes nyelvjárásnak, nyelvi rétegnek, csoportnyelvnek van külön normája. Tolcsvai Nagy Gábor szerint a normák lehetnek „explicitiek és implicitiek”, magyarul kifejtettek és hallgatóságok. (Tolcsvai 1998, kiemelések tőlem) Az ugyancsak általa szerkesztett szótár szerint a norma „szabályok, szabályszerűségek rendszere, amely egy szöveg, egy mondat létrehozását és megértését lehetővé teszi egy nyelven, egy nyelvváltozaton belül, egy beszédhelyzetben. Nem általában van a nyelvnek normája, nem is csupán az irodalmi nyelvet lehet normának tekinteni...” (Tolcsvai szerk 2000)

Nem vitás, hogy a nyelv ösztönösen is szabályzódik, a nyelvközösség tagjai alkalmazkodnak egymáshoz, ezért értik meg egymást, és ezért tudtak egyáltalán nyelvi rendszerek kialakulni. Ha valaki más vidékre költözik, akkor általában hamar elhagyja azokat a szavakat nyelvjárásából, amelyeket az új helyen nem értenek, fordulatokban, kiejtésben is alkalmazkodik, nehogy kinevessék.

A gazdasági életben megkülönböztetnek szabványt és szokványt. A *szabvány* előírás, a *szokvány* hallgatóságos, a szokáson alapuló elvárás. Az újabb szakirodalomban tehát a

nyelvi szokványt, a helyi nyelvváltozatot is normának nevezik, ezért beszélnek több normáról. Ilyen értelemben csakugyan van több norma (azaz többféle nyelvi minta), de ezzel a normafogalommal a nyelvművelésnek nincs dolga.

Ha a norma szót jelentését ilyen módon kiterjesztették, új szót kellett bevezetni a kiemelt, össznyelvi, tudatos norma megjelölésére. Erre a *sztenderd* szót találták, ez angolos kiejtése a régebben *standard*ként ismert szónak. Tótfalusi István Idegenszó-tára a *standard* szóhoz utal, jelentése: „*szabvány, előírás, mérce, teljesítményszint.*” (Tótfalusi 2004)

A nyelvi „*sztenderd*” Benkő Loránd szerint “az az egyes, önálló nyelveknek az összes többi használati változatán ... fölülemelkedett, egységes, normatív és eszményi belső nyelvi típus, amely integratív jellegű változási folyamatok útján jött létre, s kialakulása óta egy nép, illetve nemzet nyelvhasználatában a legfontosabb szerepet tölti be” (Benkő 1960) Benkő szerint tehát a „*sztenderd*” a nyelvi eszménnyel azonos, de nemigen különbözik ez a meghatározás Benkőnek a norma-meghatározásától sem (l. fent). Mások viszont – a *szabvány*-nyal azonosítják a *sztenderdet*. Ez megfelel Paul Garvin meghatározásának: „A *sztenderdet* egy nyelv kodifikált változataként lehet meghatározni...” (Garvin 1993 in Tolcsvai szerk. 2004: 114) Ilyen értelmezésre utal Tolcsvai következő megállapítása: „Tehát a *sztenderd* létformája a szükségképpen homogén leíró grammatika és szótár, melyek egyúttal preskriptív szerepet is ellátnak egy szociokulturális intenciórendszerben.” (Tolcsvai 1998) Kontra Miklós szerint a *sztenderd* „a legnagyobb presztízsű változat egy nyelvközösségben – az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolákban tanítanak.” (Kontra in Kontra-Saly szerk. 1998) Angol vonatko-

zásban: „A sztenderd angol az a változata az angolnak, amelyet általában nyomtatásban használnak, és amelyet normális körülmények között az iskolában, valamint az angolt tanuló nem anyanyelvi beszélőknek tanítanak. Normális körülmények között ez az a változat, amelyet az iskolázott emberek beszélnek, amelyet a rádióban, a televízióban és más, hasonló helyzetekben alkalmaznak”. (Trudgill in Tolcsvai szerk. 2004: 57-58.) Ez viszont a *köznyelv* értelmezésével vág egybe. Általában a köznyelv is szabályozva van, de elvileg lehetséges, hogy csak önszabályozás, a nyelvjárások természetes kiegyenlítődése révén jön létre.

Tolcsvai Nagy Gábor előszeretettel használja a *sztenderd* szót, de nyelvi szótárában nem szerepel. Nyelv, érték, közösség című könyvében Tolcsvai is azonosítja a *sztenderdet* az „*irodalmi nyelv és köznyelv*” fogalmával, csak pontosabbnak tartja, sőt, még ugyanennek a szónak a régebbi átvételétől is megkülönbözteti: „A *standard* erőteljesebben utal a szabványokra, az irodalmi nyelv pedig a szépirodalomra. A *sztenderd* itteni értelmezése elhárítja ezeket az értelemszűkítéseket.” (Tolcsvai 2004/a: 114.) Az *irodalmi nyelv* kifejezés ilyen értelmű használata csakugyan nem állja meg a helyét, hisz régebben emelkedettebb volt a köznyelvnél, ma viszont semmilyen szabályozást nem követ. A *sztenderd* és a *standard* közti különbségtétel azonban önkényes, csak a magyarázatból derül ki. Mások gyakran minden meghatározás nélkül használják a *sztenderd/standard* szót a *norma* helyett is, sőt, önszabályozó résznormaként is. Pl. Balázs Gézánál előfordul ez a kifejezés: „*helyi, nyelvhasználati standardok*.” (Balázs 2001, 209), másfelől *átlagnyelv* értelemben is. Balázs Géza használja a *szabvány* szót is, de *eszményi nyelv* értelmében: „Legújabbban az eszményi nyelvet szabványnak is nevezzük.” (Balázs 2001, 208)

Ebből a fogalmi zűrzavarból úgy lehet kikeveredni, ha magyar szakszavakat használunk, mert azok – összetevőik révén – magukért beszélnek. Az idegen szavak használata csak zavart kelt.

Ha a szabályozottságot akarjuk hangsúlyozni, akkor a legpontosabb a *szabvány* szó (l. *megszab*). Érdekes különbséget tenni a *szabvány* és az *eszményi nyelv* között. Az *eszményi nyelv* a legmagasabb mérce, az ajánlás, a *szabvány* pedig a megkövetelt. Az sem baj, ha az egyértelműség kedvéért megkülönböztető jelzõt kell tennünk az adott magyar szó mellé, például *átlagos köznyelv (átlagnyelv)*, *természetes köznyelv – igényes köznyelv* vagy *szabályozott köznyelv, nyelvszokás – nyelvi szabvány*.

Nyelvi eszmény / eszményi nyelv

Tolcsvai Nagy Gábor szótára szerint a *nyelvi eszmény* „elmelet, elgondolás a tökéletes nyelvről vagy nyelvváltozatról.” (Tolcsvai szerk. 2000) Bárczi Géza ezt – a magyar nyelvre vonatkoztatva – többek közt így fejtí ki: „olyan magyar nyelv..., mely épen őrzi a maga hagyományos értékes tulajdonságait, azaz a tömörséget, képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különféle műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást, anélkül, hogy szakítania kellene ősi jellemével.” Majd később: „Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy ebben a nyelvi eszményben igen nagy súly esik az elődöktől ránk szállt örökségre, ennek megtartására is.” (Bárczi 1974: 24-25)

A nyelvi eszmény tehát olyan nyelvváltozat, amely tiszta formájában a valóságban nem létezik, hanem az a mérce,

amelyet kitűzünk, hogy minden irányból ki-ki helyzete, igénye, képessége szerint ahhoz közelítsen.

Tehát a szabályozottsági fokok:

1. eszményi nyelv (tervezés, ajánlás)
2. szabvány (írásba foglalt helyesírás, helyesejtés v. helyesbeszéd, nyelvhelyesség, szótár)
3. (művelt) köznyelv (törekvés a szabványhoz ill. az eszményhez való alkalmazkodásra)
4. átlagnyelv (nem tudatos nyelvi viselkedés, természetes alkalmazkodás: szokvány)
5. helyi, csoport- és rétegnyelvek: (nyelvváltozat, résznyelvi szokvány)

Nyelvművelés-ellenes nézetek és cáfolatok

A nyelvművelés-kritika részben új nyelvészeti irányzatokból, például Chomsky elméletéből, részben a politikai liberalizmusból, a nemzeti megnyilvánulásokkal szembeni ellenszemből, részben pedig a nyelvművelők népszerűsége miatti szakmai féltékenységből ered. A legkülönösebb Nádasdy Ádám magatartása. Ő – időnként úgy tűnik – szereti nyelvünket, végez nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet, még csak nem is vallja magát liberálisnak, hanem „konzervatív öregúrnak” (Nádasdy 2003, Benyhe–Nádasdy 2008), nyelvművelő hadállásokat foglal el, mégis – vagy éppen ezért – a leghatékonyabban rombolja a nyelvművelés tekintélyét.

Bár sokan, sok helyen válaszoltunk a tudományosnak álcázott vagy éppenséggel nemtelen támadásokra a sajtóban, sőt könyvekben is, Balázs Géza többek között egy, a *Felelet a mondolatra* hangulatát idéző vitairatban (Balázs 2005a), má-

sutt viszont éppen visszafogottan, a kritika egy részét elismerve. (Balázs 2000, 36–41) Minya Károly szemelvényekkel kísérve ismertette a vitát (Minya 2005: 51–59 és függelék), itt sem állhatom meg, hogy vissza ne térjek rá, némileg kiegészítve.

1. „A nyelv művelés áltudomány, sarlatánság”

Ezt a véleményt a nyelv művelés-ellenes erők kivitték a nagy nyilvánosság elé, majd a Nyelvtudományi Intézetet és a szaksajtót is bejárta a kérdés: tudomány-e, tudományos-e a nyelv művelés.

Általában az alkalmazott tudományok (jobb kifejezés volna a *gyakorlati tudomány* vagy *tudományalkalmazás*) közé szokták sorolni, emellett érvelt a legtöbb előadó a Kenesei István rendezte vitanapon (2003. szeptember 30.) is, a zárzóban Nádasdy Ádám mégis somnásan leszögezte: a nyelv művelésnek semmi köze a tudományhoz. Ott és Sándor Klárának adott válaszomban (Buvári 2001) az orvostudományt és a technikát említettem párhuzamként, Sebestyén Árpád szintén az orvostudományt, továbbá a neveléstudományt és a környezetvédelmet hasonlította a nyelv műveléshez (Sebestyén 2004: 8, idézi Minya 2005: 58), de talán még jobb hasonlat a jog: miként ez az erkölcsből és az egyébként is meglévő társadalmi elvárásokból formál előírásokat, a nyelv művelés az élő hagyományból és a benne felismert rendszerből vonja le a nyelvhelyességi szabályokat. Egyik említett ág tudományosságát és létjogosultságát sem vitatják, csak a nyelv művelését.

A tudománytalanság vádja onnan származik, hogy kétségtelenül születtek régebben nem kellően megalapozott nyelvi útmutatások, ún. nyelvi babonák. A tudományos

megalapozottság természetesen változik, fejlődik. Ma ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy tudományos legyen a nyelvművelés, de gyógyítani is gyógyítottak tapasztalati alapon akkor is, amikor még nem volt fejlett orvostudomány. Az is kétségtelen, hogy a nyelvművelésnek van érzelmi töltete is. „Az a nyelvész, aki szereti anyanyelvét, nem lehet e nyelvnek csupán hideg, érdektelen tudományos vizsgálója...” (Nagy J. Béla 1968: 24). Bárczi Géza – kutató nyelvész, akadémikus létére – úgy tartotta, hogy a nyelvész, ha kilép szűk kutatási területéből, nem viheti át tudósi közömbösségét nyelvünk „mint műveltségünk alapjának, nemzeti létünk egyik legfontosabb zálogának megítélésébe”, és éppen nyelvtörténeti munkásságából, a nyelv változékonyságából vonta le azt a következtetést, hogy szükséges és lehetséges „a nyelv életébe való tudatos, határozott irányú beavatkozás, a nyelv fejlődésének bizonyos ésszerű korlátok közé szorítása, sőt e fejlődés irányítása.” (Bárczi 1974: 12-25)

Eőry Vilma különválasztja az intézeti – tudományos – nyelvművelést az írói és mozgalmi nyelvműveléstől, és az előbbit, ha nem is független tudományágnak, de a nyelvtudomány részének tekinti, hiszen a nyelvtudománynak „szinte minden ágához kötődik”, de saját maga is végez alapkutatást: „megfigyelő és leíró tevékenységet”, ugyanis „A nyelvművelők fedezik fel, hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek...” (uott). (Erre használja Balázs Géza az „előretolt helyőrség” és a „gyors-reagálású hadtest” kifejezést. (Balázs 2001)) Eőry szerint a nyelvművelés tárgya „napjaink nyelve, ill. a mai nyelvhasználók” célja pedig „a nyelv-használók informálása napjaink nyelvhasználati kérdéseiben, ill. koordináló szerep a nyelvbe való esetleges mesterséges beavatkozáskor.” (Eőry 2004: 33-40). Az első mon-

dat alapján jogos volna Sándor Klára vélekedése, miszerint a nyelv művelő célja az ideális nyelvhasználó. De Eöry felfogásába belefér „a nyelvbe való ... mesterséges beavatkozás” is – esetleg.

Eöry szerint a nyelv művelés „túlnyomóan tevékenység, tehát, természetéből adódóan céljai és módszerei vannak, nem elmélete és paradigmarendszere.” (Eöry 2004: 36) Nem osztom ezt a szerénységet. A nyelv művelés több ennél, több kell, hogy legyen. Kell, hogy legyen elmélete, és kell, hogy legyen paradigmarendszere is – ha ezen elv- és szempontrendszert értünk. Ha nincs, akkor meg kell alkotni.

Kenesei István szerint „A folyamat kezdő és végpontjában ... a nyelv művelés áll. A nyelv művelők fedezik fel ..., hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól ... A folyamat következő pontján a leíró/elméleti nyelvész, illetve – szerencsés esetben – a nyelv művelőbe oltott leíró nyelvész áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. ... A harmadik stáció a társasnyelvészet felségterülete. A nagy számú beszélővel elvégzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá ... a nyelv használói. Végül az utolsó állomás újra a nyelv művelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján kellene döntenie arról, ... mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek” (Kenesei 2002, 46-7, Eöry Vilma rövidítésével idézve). Ez nagyon szép volna, de ha az úgynevezett társasnyelvészek és leíró nyelvészek eleve elutasítják a nyelv művelést, nincs esély ilyen együttműködésre.

Marad a „nyelvművelőbe oltott nyelvész”, Magyarán a nyelvűvelő szemléletű nyelvész illetve a képzett nyelvűvelő. Neki kell a legtágabb látóköri nyelvésznek lennie, minden nyelvészeti ágból merít, de mindent a nyelvűvelés szemszögéből néz, vagyis értékelve. A nyelvűvelő vonja le a következtetéseket a részeredményekből.

Balázs Géza rámutat, hogy az ismeretterjesztés tudományosságát más tudományágakban is fölvetik, és ennek mélyén „általában a tudományos élet szociálpszichológiai jelenségei rejlenek: különféle csoportok, értékek, felfogások küzdelme” (Balázs 2001: 119).

2. „Minden nyelv mindenkor egyformán tökéletes, ezért nincs szükség a beavatkozásra.”

Ezt úgy értik, hogy a legelmaradottabb nép is ki tudja fejezni azt, amire neki szüksége van, mert ez az ember született képessége. Igen ám, de mi történik, ha hirtelen megváltoznak a körülmények, és azoknak nem felel meg a nyelv? Ilyenkor tömegessé válnak az átvételek, szélső esetben nyelvcsere következik be, hacsak nem hajtanak végre tudatos beavatkozást: nyelvűjítást. Az ember csakugyan minden körülmények között megtalálja a módját, hogy elmondja, amit akar, csak nem mindenkinek mindegy, hogy milyen nyelven teszi ezt. A nyelv ugyanis nemcsak a közlés, a gondolatformálás eszköze, hanem „az emberi lét egészét átfogó s a léteztet alpjában meghatározó kultúrahordozó és -megőrző eszköz.” (Bolla 1998) Paul Garvin ezt szimbolikus szerepnek nevezi (Garvin 1993 in Tolcsvai szerk. 1998: 87–99) Maleczki rituális funkciónak, (Maleczki 2003) de a legtalálób talán Benyhe János kifejezé-

se: „közösségi tudatkötelék” (Benyhe–Nádasdy 2008). Nádasdy ezzel nem tud mit kezdeni (uott). Szerinte „romantikus elfogultság”, ha valakinek az, hogy „a magyar nem tudja a him- és nőnemet megkülönböztetni, ... nem kínos fogyatékoság, hanem éppen büszke különbözőség, mely óvandó és megőrzendő.” (Nádasdy 2003: 181) Csak nem kívánná fölmelegíteni Folnesics Lajos hajmeresztő ötletét, hogy meghonosítsa a magyarban a nyelvtani nemet?! (l. Fábián 1999: 27.) Nyilván mint író zavarja, hogy nem tudja megtakarítani a személynév ismétlését a különböző nemű „ő”-vel. (Na és, ha két férfi vagy két női szereplő van, akkor hogyan különbözteti meg őket névmással?) „Mint tudós” (előszeretettel jelöli magát így) azonban tudhatná, hogy **a nyelvi formák az adott nemzet gondolkodásmódját tükrözik.** Nekünk, magyaroknak nem a nemiség a legfontosabb szempont. Más nemzetek még a tárgyaknak is nemet tulajdonítanak. Németül kétszer ki kell tenni a jelzőt, ha különböző nemű főnevekre vonatkozik, és gondban vagyunk, ha egy foglalkozás vagy tisztség betöltőjét meg kell jelölni, de nem tudjuk, férfi-e vagy nő. Mi nem keverjük bele a nemiséget olyan dolgokba, amelyeknek nem az a lényegük. Ha Nádasdynak ez nem ésszerűbb, akkor – magyar anyanyelvű létére – nem magyarul gondolkodik, akkor ne szóljon bele a magyar nyelv ügyébe! Szerinte tehát a magyar nyelv nem tökéletes – csak többi.

Valter Tauli éppen az ellenkezőjét állítja a fenti tételnek: „Nyilvánvalóan minden nyelv törvényszerűen tökéletlen és rendszertelen, örökkel és fölösleges elemekkel”, mert „a kü-

lönböző nyelvi változások számos nyelven kívüli körülménytől függnnek... ..a nyelv nem feltétlenül olyan, amilyennek lennie kellene. Nem kötelességünk a nyelvet jelen valóságában elfogadni...” (Valter Tauli 1974 in Tolcsvai szerk. 1998: 53, kiemelés tőlem) Ezzel – minden „romantikus elfogultságom” ellenére – egyet tudok érteni. S miért nem forr ki soha tökéletesre a nyelv? Azért, mert a mindenkori jelen nyelv „csak pillanatnyi metszete a múltból a jövőbe tartó folyamatnak” (Deme 2005), van, ami éppen most rendeződik, van, ami viszont bomlik vagy átrendeződik.

Az élő nyelveket nem körzővel-vonalzóval, se nem számítógéppel alkották meg, hanem különbözően fejlett gondolkodású emberek építik folyamatosan, egymást utánozva, a jelenségeket, helyzeteket egymáshoz igazítva (analógia). (Éppen ezért lenne alkalmasabb közvetítő nyelvnek egy mesterséges nyelv.) Néha két tényező ellentétesen hat. (Például a látnék alak szabálytalan volna a hangrend szempontjából, csak a határozott ragozás többes szám harmadik személyű alakjától való megkülönböztetésül alakult így.) Tehát miért ne lehetne beavatkozni, hogy a változás a tökéletesedés felé menjen?

3. „A nyelv nem romlik, nem is romolhat, csak változik.”

Ez a tétel – az előzővel összefüggésben – szintén valóssággal közhelynek számít a nyelvművelés ellenzői közt, É. Kiss Katalintól Kálmán Lászlón át Nádasdy-ig. Erre is Maleczki adta a legcsattanósabb választ egy nyelvpolitikai tanácskozáson 2005-ben: „Minden emberi alkotás elromolhat, csak a nyelv lenne ez alól kivétel?” Másutt így fejtette ki álláspontját: „mihelyt olyan változások jönnek benne létre, melyek miatt alkalmatlanná válik arra, hogy csakis ugyan-

úgy lehessen értelmezni a nyelvközösség egészében az egyazon szerkezetével kifejezendő tartalmat, akkor ez a nyelvi közösség szempontjából nézvést igenis nyelvi romlás.” A nyelv rituális/szimbolikus/közösségmegtartó szerepe szempontjából pedig romlás, ha „tömegesen, ellenőrzetlenül kerülnek bele a nyelvbe idegen elemek, formák.” (Maleczki 2005/a)

A magam részéről romlásnak tekintem minden jelentésmegkülönböztető elem elvesztését. Például a magyar nyelvben mindenképpen kár az egyszerű jövő időért („követendi”), a tárgyas ragozás teljességéért, a szenvedő szerkezetért, az előidejű múltért. (Kár az elbeszélő múltért is, mert szép hangzású volt, az irodalmat változatosabbá tette, de el kell ismerni, hogy a mindennapi használatból nem hiányzik, a befejezettség megkülönböztetését – mint már többen rámutattak – megoldották az igekötők.) Éppen ezért nem osztom azoknak a nézetét, akik a suksükölést védelmükbe veszik, függetlenül attól, hogy csakugyan nem teljes a felszólító ragozás, de ahol van megkülönböztetés, ott maradjon meg. A legtöbb nyelvnek kopik a hangkészlete. Ezért írnak az angolok és a franciák sokkal több betűt, mint ahány hangot ejtenek. Nekünk aránylag sok hangunk van, de a mély *i*-nek csak az illeszkedésben van nyoma, az *ly* hangnak csak az írásképe van meg – ezeknek aránylag csekély volt a megkülönböztető (fonológiai) jelentőségük –, végveszélyben van az *e* és *ë* hang különbsége, sőt veszélybe került már az *á*, az *é* és az *a* is.

Kálmán László csak a kihaláshoz vezető utat tekinti romlásnak, „amikor egy bizonyos nyelvet egyre kevesebb funkcióban használnak.” (Kálmán 2005) Ez viszont szerintem nem fenyegeti a magyar nyelvet. Ezzel kapcsolatban figyelmeztet Maleczki arra, hogy „nincs magyar orvosi és számítástechni-

kai nyelv, gyakorlatilag mindkét szakterületen idegen nyelvű szavakat magyar kötőszavakkal és névelőkkel egybefűzve beszélnek... Mi ez..., ha nem éppen annak esete, hogy egy nyelvet 'egyre kevesebb funkcióban' használnak?" (Maleczki 2005/a)

Molnos Angéla így ír a nyelvpusztulásról: „Ez nem úgy történik, hogy a közösség elfelejti, hogyan kell beszélni, vagy hogy a nyelv egyszerűen öreg kora miatt elfonnyad. Minden esetben a kimúlás oka az, hogy egy társadalmilag, gazdaságilag és politikailag tekintélyesebb új nyelv foglalja el a helyét. Azért hal meg a nyelv, mert egy másik nyelv fokról fokra kiteszítja uralkodó helyéről. A halál oka lehet öngyilkosság vagy gyilkosság, de nem mindig határolhatjuk el világosan egymástól a két fajta halált. Sokszor úgy tűnik, mintha a gyilkos munkáját maga az áldozat is elősegítené... Köztudott tény, hogy akibe, amibe beleszeretünk, az többet árthat nekünk, mint a legádázabb ellenségünk.”, (Molnos 2000: 13, 20.)

Azt, hogy a nyelv változik, senki sem vitatja. De **jobb, ha minél lassabban változik**, csak ott és csak annyit változzék, ahol és amennyi az új tartalmak kifejtéséhez szükséges, mert a nemzet téridőben él, nemcsak kortársainkkal akarunk szót érteni, hanem azt akarjuk, hogy utódaink is megértsenek bennünket, miképpen mi is megértjük Balassit, és ne kelljen Jókait újmagyarra fordítani. Javuljon, bővüljön nyelvünk, de ne szegényedjen!

Ilyen értelemben **van jó és rossz változás, és arra való a nyelvművelés, hogy megítélje, melyik jó, melyik rossz**. Akad a kifejezőerő szempontjából semleges változás is, de ezek-

kel is jobb óvatosnak lenni, hogy a nemzedékek közti megértés ne sérüljön.

4. „A nyelvművelés gátlásokat ébreszt, sőt megsérti a másik ember felmenőit, akiktől anyanyelvét tanulta.”

Ezt a vádat a „társasnyelvészek” hangoztatják széltebenhosszában, és Zimányi Árpád felmérése fényesen cáfolta: 70 válaszoló közül csak kettőnek volt olyan élménye, hogy megszégyenítés vagy hátrány érte kiejtése, beszédmódja miatt, e kettőből is az egyiknek a nyilatkozata homályos. (Zimányi 2003)

Nádasdy szerint is az az egyik „baj a nyelvműveléssel“, „hogy a művelt köznyelvtől való eltéréseket devianciának látta...., amiben a delikvens igenis elmarasztalható...” (Nádasdy 2003: 179). Ezt a következő tapasztalatával támasztja alá: elmondta angol szakos hallgatóinak, hogy a külvárosi, műveletlen angol többek között arról ismerszik meg, hogy használja a kettős tagadást. (Dolgozatban biztosan rossz jegyet is adna ezért a magyar diáknak.) Párhuzamként említi a magyar nyelvben a suksükölést. Tehát ő is minősíti: megmondja, hogy ez a műveletlen nyelvhasználat. Ő maga nem is suksüköl, csak példaként mond egy suksükölő mondatot. Azt, hogy hallgatói nevetnek ezen, bizonyítéknak veszi arra, hogy a nyelvművelés kigúnyolja, elmarasztalja a suksükölőt. Ez csúsztatás. Nem volt ott egyetlen nyelvművelő sem. A nyelvközösség magától is normakövető és -követelő, tagjaitól elvárja, hogy alkalmazkodjanak a közmegállapodáshoz, és az ember ösztönösen is alkalmazkodik.

Nádasdy nyitott kapukat dönget, mondván: „A nyelvművelés ne fegyelmezés, ne gúnyos kiszervezés és kirekesztés legyen, hanem tanítás.” (Nádasdy 2003/b: 185) Leg-

alább Lőrincze óta minden nyelvvelő ezt mondja. Például: „Mai nyelvvelésünk ostorozás helyett inkább tapintatosan nevelni óhajt, sértegetés és kioktatás helyett megmagyarazza a hibát.” (Lőrincze 1980) Ezt a szelíd nyelvvelést mondják az ellenfelek terrorizálásnak, árnyzkodásnak – és még durvább kifejezéseket is használnak. A legérdekesebb az, hogy hol hatástalannak, hol kártékonynak mondják. (Sándor 1998, idézi Minya 2005. 59) Ha hatástalan, akkor nem okozhat kárt. Ha kártékony, akkor valamilyen módon mégis hat. A magam részéről a hatástalanság vádját inkább elfogadom. Ma a nyelvvelés belterjes: csak azok olvasnak nyelvvelő cikkeket, hallgatnak nyelvvelő műsorokat, akik amúgy is igényesebbek nyelvileg. Persze, mindenkinek van mit tanulnia, de akik igazán rászorulnának az anyanyelvi továbbképzésre, azokat ez egyáltalán nem érdekli.

5. „Idegengyűlölet”

Manapság, ha valakit vagy valamit el akarnak lehetetleníteni, rá kell sütni a rasszizmus, fasizmus, idegengyűlölet stb. bélyegét. Így tesz Sándor Klára: „a 30-as években a nyelv ugyanazt a faji tisztogatást volt kénytelen elviselni, amit a társadalom, az eszközök, érvek és célok sem különböztek...” (Sándor 2001b 15) Azt nem árulja el, miért „faji” a nyelv tisztogatása, és ugyan milyen eszközök lehetnek azonosak: talán elhurcolták, gázkamrába vitték a szavakat? Vagy azokat, akik németes kifejezéseket használtak? Az ilyen képzettársítások már a pszichiátria hatáskörébe tartoznak. **Hasonló szemléletű az a levél is, amelyet 39 nyelvész írt – többnyire angol szakosok vagy**

általános nyelvészek, de aláírta még Hajdú Péter finnugor nyelvész is – a reklámyelvi törvény elleni tiltakozásul: „az idegentől való ódzkodás alighanem ősi ösztöneinkhez tartozik. Ezt az archaikus ösztönt használják ki a különböző idegengyűlölő és fajgyűlölő ideológiák is.” (Élet és Irodalom 1997. május 9.) Pedig az említett törvény túlságosan is óvatos: ahelyett, hogy *megengedné*, hogy idegen nyelven is ki lehessen írni az üzlet nevét vagy a reklámot, csak azt mondja, hogy *magyarul is* ki kell írni. Grétsy László csatános választ adott az idézett levélre: „ha a magyar nyelvet nem fenyegeti is a kihalás veszélye..., ha sok olyan elveket hirdető, olyan szemléletű ember él vagy fog élni ebben az országban, mint amilyen elveket és szemléletet a nyilatkozat tükröz..., akkor már csakugyan veszély fenyegetné a nyelvet.” (Grétsy 1997)

A minden nemzeti megnyilvánulástól való viszolygás nem ősi ösztön, és nem is természetes, még akkor sem, ha van történelmi magyarázata. A természetes az, hogy mindenki arra büszke, *ami, amilyen és ami az övé* (van, aki még a betegségével is szinte dicsekszik), mindenkinek a saját gyermeke, a saját háza, a saját tárgyai a legkedvesebbek, a szülői házban megszokott ételeket tartja az „igaziaknak”. A görög szórakozóhelyeken mindenféle zenét játszanak, de a görög fiataloknak akkor pezsdül meg a vérük, akkor perdülnek táncra, ha görög zenére vált a zenekar. Ez így egészséges, így volna egészséges nálunk is. Attól, hogy nem akarjuk elcserélni a sajátunkat a máséval, még nem gyűlöljük a másikat. **„Minden nyelvnek van valami külön verete, vannak egyénítő vonásai, s ezeket értékeseknek és megóvandóknak tartjuk”** – írja

Nagy J. Béla (1968: 25). Tehát minden nyelvnek... Ezzel nem emeljük a magunkat mások fölé, csak éppen mindenki a sajátjáért felel. **Ha mi nem gondozzuk a saját nyelvünket, ezt senki más nem fogja helyettünk megtenni.** Sajnálom a német nyelvet is az elangolosodás miatt, de az nem az én felelősségem. Akinek nem fontos a magyar nyelv, ne foglalkozzék vele, de - ha már szabadelvű - hagyja meg ezt a jogot annak, akiknek ez szívügye!

6. „Nem teríti ki a kártyáit, nem világosítja föl a közönséget, hogy döntéseit, értékítéleteit, tanácsait milyen stratégia alapján alkotja meg.” (Nádasdy 2003: 181)

Átnézvén a nyelvvelési irodalmat, azt látom, hogy szinte minden nyelvvelő megfogalmazta valahogyan nyelvvelői hitvallását, és aki nem, annak az álláspontja is felismerhető. Az utóbbi időben pedig soha nem látott módon megszorodtak a nyelvvelésről és a hozzá kapcsolódó tevékenységekről, elméletekről szóló vitairatok, könyvek, cikkek. Mindezeket külön fejezetben foglalom össze.

Nem az a baja a nyelvvelésnek, hogy nincsenek tudományos igényű elképzelések róla, hanem az, hogy a sokféle szempont nem állt össze egységes, következetes rendszerré, nem alakult ki korszerű nyelvvelői gyakorlat sem, a régi pedig a mai viszonyok közt már nem hatékony. Ennek egyik oka, hogy „a magyar nyelvvelésnek nincs igazi központi, tudományos, összehangoló szervezete”. (Balázs 2005: 16)

Hogy szükség van a nyelvvelésre, azt bizonyítja nyelvünk története: ha a nyelvészek nem vállalják a nyelv gondozását, akkor föllépnek az írók és más értelmiségiek nyelvvelőként. Halász Gyula írja: „Tétlenül megvárni,

míg a hiba **nyelvszokássá** válik – ezt mindenki megteheti, csak az író nem teheti meg büntetlenül”. Hogy még ma is van igény a nyelvművelésre – bár csökkenő mértékben –, azt bizonyítják a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatához, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodához és az ismert nyelvművelőkhöz érkező levelek, kérdések. S ha nem volna is igény: „Szükséges a nyelvről való gondoskodás, szükség van a nyelv védelmére, ápolására akkor is, ha a hazafias reflexek már nem működnek”. (Bańczerowski 1998) Hozzáteszem: sőt, akkor van rá igazán szükség. Most ilyen időket élünk, mint a fenti vádak és az általános hanyag nyelvhasználat is mutatja.

Nyelvművelési irányzatok régen és ma

A nyelvművelés történetét már többen leírták, nem bocsátokozom bele részletesen, csak a lényegem emelem ki.

A nyelvművelés – bár fontos előzményei voltak (mint már a bevezetésben utaltunk rá) a nyelvújítással vált kiterjedt mozgalmá. A nyelvújítás történetén végigvonul az ortológus–neológus vita, időnként kiegyezéssel. E két fogalom tartalma nem egyértelmű, mindkét oldalon vannak helyeseltető és vitatható elgondolások és túlzások. A neológusok részben mindent és mindenáron magyarítani akartak, részben viszont nagyon is a nyugati nyelvek mintájára akarták megújítani a magyart, tükörfordításokat alkalmaztak, sőt, egyikük, mint már említettem, a magyar nyelvtanon is erőszakot kívánt tenni a nyelvtani nem bevezetésével (Fábián–

Lőrincze, 27) A „fentebb styl” nevében néha még azért is alkottak új szavakat, mert a meglévőt közönségesnek tartották. Ilyet Kazinczy is tett, például a *pillangó* helyett a *lepke* szót vezette be. Az ortológusok egy része *általában* utasította el a nyelvújítást (de nem a nyelvművelést!), a régi nyelvet tartották tökéletesnek. Többségük azonban maga is újított, de csak szabályos szóalkotásokat fogadott el. Ortológus álláspont volt az is, amely az idegen mintájú, bár magyar elemekből álló kifejezésektől óvott, de az is, amely olykor idegen szót vett védelmébe a nyelvújítási szó ellenében. Ez az álláspont nem igazolódott be, mert bár sok szóalkotás kihullott, némelyik egészen szabálytalan, merész újítás ma már a legtermészetesebb szókincsünkbe tartozik, talán természetesebbek is, mint az összetételek vagy képzett szavak (pl. *csőr*, *zongora*). Nagyon helyeselhető ortológus módszer az, hogy a régi és népi nyelvből emeltek be a köznyelvbe szavakat.

A nyelvújítás igen erőteljes beavatkozás, állománytervezési hadművelet volt. Túlzásai, vitatható elemei ellenére kétségtelen, hogy szükség volt rá, mert a magyar nyelv, hosszú ideig jóformán házi használatra korlátoztatván, nem tartott lépést a fejlődéssel. Valahogyan a nyelvújítás nélkül is bizonyára kifejeznénk magunkat, de azt már nem biztos, hogy magyar nyelvnek lehetne nevezni.

A Magyar Tudós Társaság megalakulása a nyelvújító mozgalomhoz képest a nagyobb szervezethez, rendszerezéssel hozott újat. Sándor Klára – Békés Verára és Gáldi Lászlóra hivatkozva – kétségbe vonja, hogy „a Magyar Tudós Társaság kezdettől fogva a magyar nyelvművelés irányítója lett volna” (Sándor 2001b: 5-6.)

Békés Vera beszél ugyan liberalizmusról, de *romantikus liberalizmusról*, ennek pedig semmi köze a mai nyelvi libera-

lizmushoz, nagyon is a nemzethez köti a nyelvet. (Békés 1997) Sándor szerint „*ezzel a nyelvszemlélettel egészen egyszerűen nem fér meg a nyelv természetes életébe beavatkozni kész hozzáállás* (b2001: 15), ezt azonban nem igazolja semmivel. A be nem avatkozás eszméje inkább a pozitívizmussal függ össze, ezt képviselte Hunfalvy, de ő meglehetősen kisebbségben volt. Mindenesetre tény, hogy az 1827. évi XI. törvénycikk kifejezetten „A hazai nyelv művelésére” rendelte el a társaság megalapítását, alapszabályának 1. és 2. pontja pedig így rendelkezik: (1) „A magyar tudós társaság a tudományok és szép művészségek minden nemében a nemzeti nyelv kiműveltetésén igyekszik egyedül. (2) A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni. Az persze lehetséges, hogy „Fölöslegesen keressük... a mai nyelvművelés elvei vagy gyakorlati fogásai közül valamelyiknek a forrását ebben a korszakban...” (Sándor 2001b: 15, kiemelés tőlem) A Magyar Tudós Társaság egybefoglalta a régi és az új szókincset, pályázatot hirdetett a szakszavak összegyűjtésére, kiadta a „magyar helyesírás és szóragasztás” főbb szabályait, megbízást adott rendszeres nyelvtan szerkesztésére. Ez nem kifejezetten nyelvművelő, inkább rendszerező munka. Azonban az első akadémiai nyelvtan, A magyar nyelv rendszere, melyet Czuczor Gergely, Fogarasi János és Vörösmarty Mihály szerkesztett, nemcsak leíró, hanem előíró jellegű is volt, tartalmazott nyelvhelyességi szabályokat is. Pl.: „Hol kelljen nyílt e, hol zárt è hangot ejteni, szabályokul szolgáljanak e' következők:...” „A hangzók mindig szabatosan ejtessenek ki a' beszédben, különös ügyelettel azokra mellyek között nagyobb hangbeli rokonság vagon...” „Illy rövidítést azonban óvatosan kell használni.” (A magyar nyelv rendszere 1847: 6, 10, 153)

A Magyar Tudós Társaság hozta létre 1872-ben Magyar Nyelvőrt. Beszédés a folyóirat címe. Itt az újítás után az őrzés került előtérbe. Első főszerkesztője, Szarvas Gábor a régi és a népi nyelvet tartotta tökéletesnek, és nagy jelentőséget tulajdonított a szabályosságnak, a „*törvény*”-nek. Ebben szerepet játszott a pozitívizmus, korának Európaszerte divatos eszméje, „amely szerint a nyelv természeti produktum, törvényei a természettudományi törvényekhez hasonlóak” Fábíán 1999: 50 Szarvas Gábor és köre számára „a nyelv törvényeinek megtartása vagy megsértése ... erkölcsi kérdéssé vált.”(Sándor 2001b: 7) A nyelvújítási viták lezárultával a nyelvtudósok a rendszerezés és ismeretterjesztés felé fordultak: Simonyi, Szinnyei, Négyesy László nyelvtankönyveket írt, Czuczor és Fogarasi, valamint Ballagi Mór szótárakat. Simonyi irányítása alatt a Nyelvőr részben a nyelvtudomány, részben a tudományos alapú nyelvművelés színtere volt. Önállóan előrelépett a helyesírás korszerűsítésében. Az Akadémia ekkor merev álláspontot képviselt, meg is vonta támogatását a Nyelvőrtől, és csak csak jó húsz évvel később szentesítette Simonyi javaslatait, pl. az elemző írásmódot, a *cz* eltörlését.

A századforduló körül vagy két évtized csend volt, mint ha egyszer és mindenkorra jó pályára került volna a nyelv. Pedig a nyelvújítás sikere nem volt végleges és teljes. A dualizmus korában visszaszivárogtak – vagy talán sosem tűntek el teljesen – a már megmagyarosított szavak idegen megfelelői, és a békés egymás mellett élésben könnyebben behatoltak újabb idegen szavak és szerkezetek, mint az ellenállás idején. Ez hasonló lehetett a mai helyzethez. Az önkéntes függőség veszélyesebb, mint a kényszerű. Zolnai Gyula így fakadt ki ez ellen: „*Nincs a világnak még egy művelt nemzete, amely annyi száz meg száz fogalom nevét váltogatná*

eredeti szavai mellett szükségtelen idegenekkel.” (Idézi Pintér 1940, előszó.) Rajta kívül Szinnyi József, a budapesti egyetem rektora és Kosztolányi Dezső is síkra szállt egy új nyelvművelő mozgalomért. Klebelsberg Kunó miniszter fölkérése nyomán az Akadémia ismét a nyelvművelés élére állt. Megalakította a Nyelvművelő Szakosztályt, és a Magyar Nyelv mellékleteként új nyelvművelő folyóiratot is indított: a Magyarosan-t. Egyidejűleg a Nyugat és napilapok is közöltek nyelvművelő cikkeket. A rádióban megszületett az Édes Anyanyelvünk című műsor Halász Gyula jegyzeteivel. A nyelvművelő mozgalomban szinte minden író részt vett: Ady, Mikszáth, Gárdonyi, Kosztolányi, Móricz, Móra, később Németh László és Illyés Gyula írt a nyelvről (Heltainé 2004). Elsősorban az idegen szavak és szerkezetek, főként a germanizmusok ellen folyt a küzdelem, voltak, akik mindenben germanizmust véltek fölfedezni.

Irodalmár volt Pintér Jenő is, akinek *Magyar nyelvvédő könyve* sok kiadást megért, és sajnos károkat is okozott. Neki tulajdonítják határozói igeneves, létigés szerkezettől való irtózást, pedig ő csak a *lesz* és a *lett* igealak mellett tiltotta a határozói igenet, és azt a szerkezetet is, amely később a *van* + határozói igenév helyett jött divatba: a befejezett melléknévi igenévnek állítmányként való használatát. Ő keverte gyanúba a segédigés jövő időt: „A *fog* segédigét takarékosan alkalmazzuk. Nyelvünk a jelen idővel fejezi ki a jövőt is, ha pedig nyomatékos a jövő idő, akkor a *majd* szóval toldja meg az igét.” Ettől szaporodott el mértéktelenül a *majd* segédszó használata, és az egyszerű (-*and* jeles) jövőidő után az összetett jövőidő is háttérbe szorult. Bajosan lehet értéknek tekinteni, hogy nincs külön jövőidőnk. A szenvedő igealakokról azt írta, hogy *lehetőleg* kerüljük őket. (Pintér 1940) Jellemző a kor fogékonyságára, hogy ezek a tanácsok eltúlozva kerültek

bele a köztudatba, és máig sem sikerült kiirtani az így keletkezett nyelvi babonákat.

A nem nyelvész nyelvművelők szükségképpen csak saját nyelvérzékükre tudnak hagyatkozni, az pedig nem mindig megbízható. Az írók többet foglalkoznak a nyelvvél, mint más közönséges halandók, hiszen munkaeszközük, ezért gyakran észrevesznek benne olyasmit, amit az átlag nyelvhasználó nem, törvényszerűségeket is, de nem rendszeresen vizsgálják, szempontjaik is egy kicsit mások. Ezért fontos, hogy elsősorban nyelvészek irányítsák a nyelvművelést.

A háború utáni nemzedék hangadója Lőrincze Lajos volt. Ő saját nyelvművelői magatartását **emberközpontú**ként határozta meg a szemben elődeinek „nyelvközpontú nyelvművelés”-ével: „a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük: a társadalmi hasznosság, felhasználhatóság dönt a helyes és helytelen... kérdésében.” (Lőrincze 1980) Bárczi Géza értelmetlennek találta ezt a szembeállítást, szerinte „A nyelv mindig és mindenkor az embert szolgálja és szolgálta”. (Bárczi 1971)

Az „emberközpontú” akkor divatos kifejezés volt, Lőrincze maga utal arra, hogy Czövek Erna **Emberközpontú zenetanítás** címen írt könyvet. Abban is korához alkalmazkodott, hogy a nyelvművelést inkább „nyelvi népművelés”-nek tekintette, sőt, még a „három T”-t: „**támogatjuk, tírjük vagy tiltjuk**” is átvette kora politikai szótárából.

A **pozitív nyelvművelés** fogalmát is ő vezette be. Ezzel arra utalt, hogy elsősorban ismeretterjesztéssel, „a kifogástalan, példamutató, szép írásművek megismerése, megismertetése” révén kívánta elérni célját. „Meg kell tanítani a beszélők szé-

les rétegeit arra, hogyan foglaljanak állást a nyelvben felbukkanó új jelenségekkel kapcsolatosan.” (Lőrincze, 1980)

Valóban ez volna az eszményi állapot, de ehhez nagyon alapos, némi nyelvtörténetet is magában foglaló iskolai nyelvtanítással volna szükség. A gyakorlat még ma is azt mutatja, hogy akik egyáltalán érdeklődnek, azok sem gondolkodni akarnak, hanem egyszerű, kész receptet szeretnének. Lőrincze pedig sokszor megengedő álláspontot képviselt, ezért sokan liberálisnak tartották. (L. Németh 1954) Pedig hol volt még akkor az a liberalizmus (Molnos Angéla fordításában „ál-szabadelvűség”), amely ma támad?!

Lőrincze tevékenysége – Fülei Szántó Endre fogalmai közül – alapján véve a gyakorlati nyelvművelésnek felel meg. A „pozitív” és „emberközpontú” fogalmak kifejtése a gyakorlati nyelvművelés elmélete. Lőrincze a nyelvhasználatot és a nyelvet szinte magától értetődően egynek veszi, de beszél nyelvi tervezésről is: „milyen legyen, milyen lehet a jövő... nyelve, nyelvhasználata.” (Lőrincze 1980) Tehát még az ő számára sem az egyes „ideális beszélő” a cél (miként Sándor Klára feltételezi a nyelvművelőkről), hanem a minél jobb általános nyelvhasználat, és ezzel az átörökítendő nyelv. Az elméleti nyelvműveléshez is ad szempontokat: a legfontosabb „az élő nyelvsvokás”, további szempontok az új jelenség megítéléséhez: „szükség van-e rá, jelent-e újat, többletet nyelvünkben, beleillik-e nyelvünk rendszerébe, továbbá: van-e remény rá, hogy általános használatúvá, köznyelvi-vé váljon” (Lőrincze 1980).

Ez utóbbi kitétel elég képlékeny. Hogy mi válik általános használatúvá, köznyelvi-vé, az sok mindentől függ, manapság elsősorban a

médiától, de esetleg, kedvező esetben a nyelvvelő álláspontjától is. (Ha ettől nem, akkor nincs értelme a nyelvvelésnek.) Ha egy olyan, valóban nagy tekintélyű, népszerű nyelvvelő, amilyen Lőrincze volt, lemond egy nyelvi elemről, értékről, ez önbe-teljesítő jóslat lesz.

Bárczi Géza elsősorban kutató nyelvész volt, tehát továbbra is a nyelv, azon belül is a nyelvtörténet szempontjából nézte a nyelvvelést: „kiindulásul szükséges annak megállapítása, hogy a nyelvünkben most jelentkező vagy a nem túlságosan régi múltban lefolyt és még nem teljesen befejezett változások ... előnyösek-e vagy hátrányosak, azaz nyelvünknek értékes és jellegzetes, öröklött tulajdonságait erősítik-e, vagy éppen gyengítik... Hangsúlyozzuk, hogy jobbára csak még teljesen be nem fejezett, esetleg friss sütetű újításokról van szó.” (Bárczi 1974: 27)

Ferenczy Géza Lőrincze munkatársa volt, mégsem azonosult vele teljesen a „nyelvi tény” értelmezésében, a „pozitív nyelvvelés” felé tett fordulatban. (Ferenczy 1959) Elekfi László szerint ő volt „a nyelvvelők nemzedékének utolsó nagy egyénisége” (Elekfi 1980).

Deme László is megírta hitvallását már 1954-ben. A türelmetlenséget, az „ítélkezést” ő is elutasítja, de álláspontjában több a „nyelvközpontúság”, mint Lőrinczéében: „A nyelvvelő munka nem más, mint a nyelv mai fejlődésének helyes mederben tartása. hogy mi az a "helyes meder", azt a nyelv természetének és addigi fejlődésének tanulmányozásából szűrhetjük le.” Ez ma is érvényes, használható gondolat. „A nyelvvelés fő feladata egyrészt a pontos, világos és szép, a legjobb hagyományból és az élő nyelvhasználat legértékesebb sajátságából egybekovácsolt

magyar nyelv megteremtésének elősegítése, másrészt a nyelvi eszközök értékének tudatosítása a beszélőben, spon-tán nyelvhasználatuknak kiműveltté, öntudatosná tétele.” Célja: „... a nyelvet minél alkalmasabbá tenni az árnyalatnyi pontosságú gondolatközlésnek ellátására.” A részletes útmutatás kissé vegyes. A régi szabálytalan szóalkotásokat elfo-gadja, de úgy tartja, hogy „az őket létrehozó „szabálytalan szabály” (pl. *lőpor*) ne hozzon létre új eseteket. Az idegen szavak megítélésében csak a célszerűséget, a közérthetőséget nézi, az általánosan ismerteket nem bántaná, csak „az éppen most terjedni kezdő” idegen szavak helyett javasolja alkal-mas magyar szó alkotását. A régebb óta használatos idegen szavak közül elveti a *spájz*, *suszter*, *eszcájk*, *sparhelt* szavakat, de nem a származásuk miatt, nem is azért, mert nem közért-hetők, vagy mert van helyettük alkalmas magyar szó, sem azért, mert hangzásuk miatt nem illenek a magyar szavak rendszerébe, csak azért, mert „nem irodalmiak, nem válasz-tékos köznyelv elemei”. Ez bizonytalan, sőt önmagá-ba forduló magyarázat: azért nem fogadom el köznyelvinek, mert nem köznyelvi. (A fenti idéze-tek mind: Deme 1954) 1994-ben – tisztelettel bár – túlhalá-dottnak minősíti Bárczinak „a nyelv eszközállományát féltő, elsősorban azt gondozni kívánó” nyelvűvelését. Szerinte „állományi rész” és a „használati oldal” „elválaszthatatlan, sőt a romlás forrása az utóbbiban van... ami kollektív érvé-nyűvé szélesedik benne, az objektív erejűvé válik.” Igazat ad Bárczinak abban, hogy „ami tény, az nem föltétlenül hasz-nos.” ... „Pedig ma egyre többen hirdetik azt, hogy amit sokan használnak, az föltétlenül jó.” (Deme 1994: 51) Deme álláspontja tehát Bárczié és Lőrinczéé közt helyezkedik el.

Grétsy László egy nagyon fontos szempontot tett hozzá az alapjában véve közös állásponthez: ő *nemzetközpontúnak*

nevezte saját nyelvművelő törekvését. Ezen azt érti, „hogy az eddiginél jobban, szervesebben beletartozzék a határainkon kívüli magyarság nyelvének, nyelvhasználatának problematikája...” (Grétsy 1993) A nemzetközpontúságot másképpen is lehet érteni: a nyelvművelés a nemzet fennmaradásáért van, és csak olyankor hatásos, amikor a népben megvan a kellő nemzeti öntudat. Ezt Grétsy az idézett cikkben nem említi, de több előadásából úgy vélem, hogy nem áll tőle távol ez a felfogás.

Tompa József Anyanyelvi olvasókönyvének alcíme: *Rendszer és mozgás mai nyelvünkben*. A bevezetőben így indokolja Tompa ezt az alcímet: „A rendszer maga a nyelv... de figyelve a rendszertani összefüggéseket, az örökké folyó változásokat is tetten érhetjük...” „az egyidejűségben való kutatást sohasem szakítom el az előzmények vizsgálatától, ill. a mai nyelv rendszertani összefüggéseit már szintén mozgásukban kívánom leírni. A mostani állapotban csak a nyelvtörténetnek egyik fázisát látom...” „A nyelv társadalmi szerepéhez illően meg szoktam vizsgálni az eszközök közlésbeli szerepét...” (Tompa 1976: 5, 7 – a kiemelések tőlem)

Ami a módszereket illeti, Tompa így nyilatkozik: „Ugyancsak régi és új hatások érvényesülnek munkáimban, ha a párhuzamosan használt kifejezések közt a terjedést vagy a ritkulást mennyiségi vizsgálatok adataival kívánom igazolni. A statisztika öncélú alkalmazását azonban mindig elhárítottam magamtól; sőt ... arra is ügyelnem kellett, hogy a számításokra fordított idő és energia arányban maradjon a levonható lényeges tanulságokkal.” (Tompa, 1976: 8)

Nagy J. Béla elvi és gyakorlati programot ad: „Legfőbb teendőnk mindenestre az, hogy megállapodjunk a nyelvművelésben követendő irányelvek dolgában, mert enélkül

lehetetlen elképzelni, hogy munkánk valamelyes eredmény-nyel járjon. ...A nyelvművelésnek alapja és ábécéje a nyelvnek történeti felfogása, a nyelvfejlődés fogalma.... Amit a nyelvi közösség a maga erejéből, a nyelvfejlődés szokásos útján hozott létre, ami nem idegenszerű, azt ne bántsuk, hanem igyekezzünk megérteni és megmagyarázni, s korlátozzuk a nyelvfejlődést irányítani akaró beavatkozásunkat az idegen hatások elburjánzása ellen való védekezésre....“ „Elsősorban az idegenszerű nyelvtani szerkezeteket, szólásokat kell üldöznünk, mert ezek ártanak leginkább nyelvünk eredetiségének, de éppoly szívósan kell harcolnunk az idegen szavak mértéktelen használatának fonák divatja ellen is.” (Nagy J. Béla 1968, kiemelés tőlem)

Átfogó elméleti munka Fülei-Szántó Endre *Dinamikus nyelvművelés* című írása. Ő a nyelvművelés szót összefoglalónak tekinti. Ezen belül: „A fenntartás, az ápolás, a helyreállítás és a megőrzés a nyelvpolitika, a művelődéspolitikai védekező jellegű tevékenységét érintik. A nyelvjavítás, a nyelvgazdagítás és a nyelvterjesztés pedig a fejlesztés, a tökéletesítés területei.” Figyelemre méltó, hogy a helyreállítást is lehetségesnek tartja. Beszél a romlás külső és belső okairól: „a nagyipar-számba menő szakszöveg-fordítás, az alig elkerülhető általános uniformizálódás, a nemzetképnek, az imázsnak változása, az egyes nyelvek presztízsének alakulása... a renyhe és lusta hangképzés, igazi értékes olvasmányok hiánya, irodalmunk és nyelvtudományunk korábbi eredményeinek lefitymálása, a jó modern iskolák, áramlatok nem ismerése, a tőlük való elzárkózás, és végül a nem kielégítő iskolai nyelvtanítás, beszédtanítás..., a tömegkommunikáció hatására belénk ivódott sémák elkerülhetlensége... az idegen hatásra kényszerűen kialakuló nyelvi romlás ...” Tehát szerinte

egyértelműen van romlás. A nyelvművelést láthatólag a nyelvtudomány részének tekinti: „A deskripció és a preszkripció (a leírás és az előírás) olykor, talán sokszor is egybeeshetnek.” „A jó nyelvművelésnek feltétlenül szüksége van egy maradéktalan és magyarázó erővel rendelkező nyelvleírásra...” (Fülei-Szántó 1987: 129 – kiemelések tőlem)

Hogy mit értett Fülei-Szántó Endre a *dinamikus* jelzőn, az nem világos, talán azt, hogy határozott és sokoldalú nyelvművelést gondolt el, amelyben a különféle szempontok egymással összefüggésben érvényesülnek. Cikke alapja lehetett volna a Nagy J. Béla által is kívánt nyelvművelői közmegegyezésnek, de néhány idézettől eltekintve nem keltett visszhangot.

A következő nemzedék – valószínűleg a támadások hatására – tudományosabb akar lenni – vagy annak akar látszani –, részint az újabb nyelvészeti ágak, határtudományok bevonásával, – részint idegen szakkifejezések használatával.

Balázs Géza jobban kíván alapozni a beszélt nyelvi felmérésekre, a rétegződés-vizsgálatokra, a kommunikációkutatásra, nyitni kíván a szociológia, szociolingvisztika és szociálpszichológia felé, be kívánja vonni a szemiotikát, a pragmatikát stb. A nyelvstratégia részeként a következőket tárgyalja:

1. Beszédművelés, kommunikációs nevelés, helyes ejtés, gyógypedagógia, afázia
2. Helyesírás, egyéb nyelvi (nyelvhasználati) szabványok
3. Interlingvisztikai – interkulturális kérdések (fordítás, ... közvetítő nyelvek... stb.)
4. Nyelvkorszerűsítés (szóújítás), idegen szavak

5. A határon túli magyarság speciális nyelvi gondjai, a kétnyelvűség kérdései
6. Nyelvpolitika, nyelvi emberi jogok kérdésköre, szabályozása, garanciája
7. Szaknyelvi fejlesztés
8. A tömegkommunikációs eszközök normája
9. Tudományos kutatás. Nyelvtervezés – jövőtervezés
10. Oktatás, anyanyelvi nevelés, ismeretterjesztés (Balázs 2001/b 184–192)

Ebből a felsorolásból nyelvművelési téma az 1. pont, kivéve a gyógypedagógiát és az afáziát (beszédzavar)– ezek szerintem egyáltalán nem tartoznak ide –, a 2., a 4., a 7., 8., 9. és a 10. A 3., az 5. és a 6. nyelvpolitikai kérdések.

A nyelvművelésre, a nyelvtervezésre nézve a következő meghatározó szempontokat vázolja: a nyelv alkata, hagyomány, kommunikáció.

A nyelv alkatára nézve Nyelvhelyességi lexikonjában összegyűjtötte a magyar nyelv fő jellemzőit 58 pontban. (Balázs 2001/b: 139–142) Ezek ugyan nem mind nyelvi jellemzők, van köztük viselkedési szempont is (pl. panaszkodás). Mindenesetre ez nagyon fontos nyelvművelői alapkutatás, folytatni kellene.

A köznyelvet több szintre osztja: kiemelt (emelkedett), átlagos, alacsonyabb rendű köznyelviség (Balázs 2001b: 196). Később további normarétegeket sorol föl.

Az állapot- ill. állománytervezésre fölír egy egyszerű képletet:

„új nyelvi forma = szükséglet + célszerűség +
rendszerteremtés”

(Balázs 2001b:211)

Idézi Kovalovszky Miklós felsorolását is, amelyben további három pont szerepel: stílusosság, gazdaságosság jó hangzás. Ebből a stílusosság – maga Kovalovszky írja – „inkább használati, mint alaki szempont.” (Balázs 2001b: 211–212) Ez persze, csak az új jelenségekre vonatkozik. A nem egészen újakra ő is a minél tágabb felmérést tartja mérvadónak.

Tolcsvai Nagy Gábor a norma- és a nyelvi réteg-ződéskutatások, a nyelvi tervezési szakirodalom tanulmányozását szorgalmazza., sürgeti a korszerű nyelvi tervezést, „amely szélesebb horizont figyelembevételével olyan szempont- és kategóriarendszert dolgoz ki vagy alkalmaz, amely figyelembe veszi a nyelvi és társadalmi, ill. politikai, etnikai és kulturális folyamatok kölcsönhatását, s mindezt nem csupán egy pillanatnyi látószögből teszi, hanem történeti folyamatok részeként értelmezi.” (Tolcsvai Nagy 1996, 237) A szokásos, rövid nyelvművelő írásokból ugyanis „hiányzott a szintézis, az áttekintés mind elméleti, mind gyakorlati szinten.” Több írásában foglalkozik a norma, a „sztenderd” és a többközpontúság kérdésével. A határon túli magyarságra való tekintettel rugalmasabb szabályozást javasol, amelyben fenn lehet tartani a nyelvi egységet, de a belső autonómia sem sérül. (Tolcsvai Nagy 1998/a)

Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében című könyve főként nyelvtörténeti munka, de elméleti következtetéseket is tartalmaz, így hasznos lehet a nyelvművelő munkához. (Tolcsvai Nagy 2004/a)

Feladatként jelöli meg

- a nyelvi rétegzödésről, a normáról, a nyelvi értékről, a tervezésről és gyakorlatról szóló nemzetközi szakirodalom tanulmányozását
- rövid- és középtávú stratégia kialakítását,

- módszertan kidolgozását
- intézmény(ek) létrehozását, amely(ek) e feladatokat képesek végrehajtani
- olyan nyelvi értékrend kialakítását, „amely otthonossá teszi a magyar nyelvet minden anyanyelven beszélő számára” (Tolcsvai 1996)

Eőry Vilma elfogadja, hogy a nyelvtudomány elsődleges szerepe a nyelv és a nyelvi változások leírása, de „Miért ne lehetne a leírás eredményeit, legalábbis ami ezeknek a gyakorlati részét illeti, eljuttatni a nyelvhasználóhoz?”

A nyelvművelés feladata tehát a normaközvetítés; „...hogy a tudomány eredményeire építve célszerű nyelvi viselkedést segítse, és egy differenciált és folyton mozgásban lévő, mégis egységes nyelvi kultúrát képviseljen.” Másutt így részletezi a nyelvművelés feladatait: (1) „segíteni a nyelvhasználót nyelvi kommunikációs gondjainak megoldásában, különösen új jelenségekkel kapcsolatban, figyelembe véve a társadalmi s a nekik megfelelő stílusregisztereket. Ennek módszere az egyéni tanácsadáson kívül ... kézikönyvek létrehozása, vagy például interneten újszó-listák, ezek pillanatnyi írásmódjának közzététele lehet.” (2) szerepet játszhat „a nyelvvel kapcsolatos törvényi szabályozásban, a ... helyesírási kodifikációban, az esetleges 'szaknyelvújító' munkában”. „Együtt kell működnie a megfelelő kutatókkal, kutatócsoportokkal”, akár „megrendelést” adhat a szakembereknek bizonyos tudományos kérdések szakterületi tisztázására.” Ilyen forrástudományokként tartja számon a szöveg- és stílustipológiát, a szociolingvisztikát, a nyelvművelés módszertanához pedig „attitűdvizsgálatok” figyelembevételét ajánlja. (Eőry 2004)

Igen, együtt **kellene** működniük, tulajdonképpen már a nyelvi változások fölfedezésében is segíthetnének a „társasnyelvészek”, a „szociolingvisták”, a nyelvtörténészek az előzmények földerítésében, a leíró nyelvészek a rendszerszerűség megítélésében, a nyelvjáráskutatók a jelenség nyelvjárási megjelenésében stb., de, mint már föntebb is megjegyeztem, ez a mai helyzetben alig képzelhető el. Tulajdonképpen csak a minősítés volna a nyelvművelő dolga, a részeredmények összesítésével.

Eöry Vilma fontos megállapítása, hogy „a nyelvművelésnek más szempontokat is figyelembe kell vennie egy-egy jelenség minősítésekor, mint az elterjedtségét vagy a beszélők attitűdjét, nem lehet tehát „értéksemleges”, hiszen a társadalomban ma még van valamiféle értékrend, s ez a nyelvi jelenségekre is igaz”. (Eöry 1997)

Ez utóbbi gondolatot Heltainé Nagy Erzsébet fejti ki részletesebben. Összefoglalva: a nyelvi megnyilvánulás elválaszthatatlan az értékeléstől: a beszélő értékeli a helyzetet, aszerint beszél, őt pedig értékeli a környezet a beszédmódja alapján. A nyelvművelés elsődleges szerepének a nyelvi értékelés és hagyomány tudatosítását látja. „E tudatosítás és rendszerezés... a nyelvhasználók számára nyújtott tanácsadás, illetve más vonatkozásban nyelvi tervezés.” Szerinte az értékelés nem morális és nem filozófiai kérdés, és még csak nem is azt jelenti, „hogy a jelenség előreviszi-e a nyelv fejlődését vagy hátráltatja azt, hiszen a fejlődés önmagában is kérdéses fogalom, hanem ismét csupán a nyelvi hagyomány és a kommunikáció sikeressége, telítettsége szempontjából ítélt.” (Heltainé 2004, kiemelés tőlem)

Domonkosi Ágnes ugyancsak a szociolingvisztika híve. Szerinte a nyelv művelés „- mint a nyelvhasználat hatékonyabbá tételére irányuló tudományosan megalapozott és szervezett törekvés - csakis társas szemlélet érvényesítésével képzelhető el, hiszen éppen a nyelvhasználatnak a közösség változó társas igényeihez kapcsolódó vonatkozását helyezi előtérbe.” A nyelv művelés korántsem csupán hatékonyabbá kívánja tenni a nyelvhasználatot, és nem elsősorban az a dolga, hogy kiszolgálja az igényeket. Hiszen a közösség *valahogyan* úgyis ki tudja fejezni magát - miként ellenfeleink állítják. Csak esetleg magyartalanul teszi. Domonkosi maga megállapítja, hogy „A szociolingvisztika szemlélete és a nyelv művelés gyakorlata ... sokszor ellentmondásosnak tűnik: ... mert a szociolingvisztika célja a nyelvhasználat rendezett változatoságának leírása..., a nyelv művelés viszont befolyásolni, hatni is akar.” Azt viszont - a társasnyelvészekkel ellentétben - elismeri, hogy nálunk a normatív szemlélet magában a társadalomban erős, és a nyelv művelés „ezt a létező... értékrendi különbséget ismeri el.” (Domonkosi 2005)

Szathmári István bírálja a felmérések túlhangsúlyozását: „mintha háttérbe szorulna a felméréndő jelenség történeti és dialektológiai oldala.” (Szathmári 1992)

Hasonlóképpen bírálja A. Jászó Anna az új irányzatokat: „A nyelv művelés tudománya filológiai módszerekkel dolgozik, ezzel szemben az új irányzatok ... csak a kísérletikavantitativ módszereket tartják tudományosnak, hozzátehetjük: teljesen önkényesen, s ismét a jelenlegi angolszász divatot követve. Szerintük a szociolingvisztikát is kizárólag kvantitativ módszerekkel lehet művelni. Legyen. Az ember

akkor sem érti a társasnyelvészeknek a hazai nyelvművelés iránti heves ellenszenvét, sőt proskripcióját. Tulajdonképpen a két diszciplína jól kiegészíti egymást: amit a nyelvművelés a nyelvemlékek, a szépirodalom, a nyelvjárások stb. korpuszából feltár – hangsúlyozzuk: a szakirodalom ismeretében – , azt statisztikával megerősítheti, illetőleg megcáfolhatja a szociolingvisztika.” (A. Jászó 2002)

Zimányi Árpád úgy véli, hogy az új módszerek, a nyelvművelő tevékenység hatókörének kibővülése nyelvtervezés-sé, nyelvstratégiává, nyelvpolitikává nem jelenti az előzmények megtagadását, a szociolingvisztikai megközelítést nem szabad szembeállítani a szabályozással, a „nyelvhelyesség alapú nyelvművelés”-sel, hanem meg kell találni a helyes arányokat. (Zimányi 2001) Megtartja az „emberközpontú nyelvművelés” fogalmát is. Minden vita, támadás ellenére két évvel később úgy látja, hogy „nyelvművelésünk szerves fejlődést követve, a korábbi értékek megőrzésével újult meg.” (Itt értékeken nem a nyelvi értékeket, hanem a nyelvművelési hagyományokat érti.) (Zimányi 2003) A magam részéről a megújulással nem vagyok megelégedve, az értékek megőrzése egyáltalán nem látszik biztosnak.

Kemény Gábor szerint „a nyelvművelésnek valamely tudományos igényű és módszerű nyelvleírásra kell alapulnia.” (Kemény 2004) Ezzel messzemenően egyet lehet érteni, azonban ő is a szociolingvisztikai felmérésnél köt ki, pedig sokféle „tudományos igényű nyelvleírás” lehetséges, ill. van.

Sajátos helyet foglal el a magyar nyelvművelésben Lanstyák István. Előbb hozott létre magyar nyelvi irodát a

Felvidéken, mint Balázs Géza az anyaországban. Felfogásában központi szerepe van a több norma, több központ elvének, bár ő is egyetért azzal, hogy „a szlovákiai és a többi utódállambeli magyar nyelvváltozatok külön fejlődése kedvezőtlen folyamat, mert elősegíti a kisebbségeknek az anyanemzet testéről való leszakadását, s ezzel védtelenebbé válását, végső soron e kisebbségeknek a többségi nemzetekbe való teljes beolvadását.” Ez azonban „nyelven kívüli” szempont. Abban látja a megoldást, „hogy minden beszélő legalább annyit megismerjen a központi sztenderdből, amennyire kinek-kinek a saját műveltségi fokán szüksége lehet.” (Lanstyák ... in Tolcsvai szerk. 1998) Otthon viszont vannak saját szavaik. Itt említi az *anyasági szabadság* és az *alapiskola* kifejezést. Ezekkel nincs is semmi baj, hiszen belső nyelvi fejlemények, az utóbbi még jobb is, mint a belmagyar szó. Már vitathatóbb, hogy a sok, szlovákból átvett szót Lanstyák ugyanolyan jövevényszavaknak ismeri el, mint az egész nyelvközösségben meglévő latin, német, szláv stb. jövevényszavakat. Bár természetes, hogy házi használatra belekevernek beszédükbe ilyeneket, ha az van kiírva például az adott intézményre. Az erdélyi magyaroknak például *buletinjük* van, és a *miliciára* mennek. Ezeket azonban inkább alkalmi keverésnek tekinteném, és törekedni kellene arra, hogy a magyar szót is ismerjék.

Egyetérték azzal a felfogásával, hogy „A kiejtési eltérések, illetve azok egy része ... nyilvánvalóan nem veszélyezteti nyelvünk egységét, s éppen ezért a választékos nyelvhasználatból sem szükséges valamennyit kiirtani.” (Lanstyák 1998 in Kontra—Saly szerk: *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?*) Itt az „illabiális a-zást” (rövid á) és a nagyon nyílt e-zést említi.

(A *zárt* éről nem is beszél, azt feltehetőleg nem is tekinti nyelvjárási jelenségnek – hiszen nem is az.)

Elméleti írásokkal tehát „Dunát lehet rekeszteni”, de az új elgondolások nem állnak össze egységes rendszerré, a régi módon pedig már nem működik a nyelvűvelés hatékonyan. Ehhez hozzájárul a politikai-társadalmi helyzet Nádasdy, Kálmán.

Nézetem szerint a nyelvűvelés nem attól lesz tudományosabb, hogy minden új irányzatot magába olvaszt (persze, szükség szerint használja a határtudományok eredményeit, mint minden más tudomány), ha meg akar felelni ellenségei elvárásának, vagy külföldről vesz mintát. Minden nyelv helyzete más. A magyar nyelvűvelésnek nagyobb hagyománya van, mint bármely nemzetének. Sauvageot ámulattal tekintett a magyar nyelvűjításra. „A magyarok többet, nagyobbat, maradandóbbat tettek minden más népnel.” (1988: 71) Attól sem lesz tudományosabb a nyelvűvelés, ha a statisztikát tökélyre fejleszti, hanem attól, ha következetes elvrendszere van, ha állásfoglalásai a nyelv tökéletesedését szolgálják, és minden állásfoglalására nyelvi magyarázatot tud adni.

A nyelvűvelés elmélete

A nyelvűvelés tudományos alapú társadalmi tevékenység, amely a nyelv fejlődését a hagyományos értékek megőrzése, a gazdagodás és tökéletesedés irányában kívánja befolyásolni a nyelvhasználat irányításán keresztül. Tudományi része az elméleti nyelvűvelés, ez alapozza meg a célja megvalósításához szükséges gyakorlati tevékenységeket.

A nyelvművelés tárgya

A(z elméleti) nyelvművelés tárgya a nyelv, az elvont (langue), az átörökítendő, eszményi nyelv.

A nyelv művelése és a nyelvhasználók művelése persze csak elméletben választható el. A nyelvre akarunk hatni, de csak a nyelvhasználókon keresztül befolyásolhatjuk, hiszen végső soron a nyelvközösség formálja a nyelvet. A nyelvművelő igyekszik irányítani a nyelv alakulását, de csak az válik valósággá, amit a nyelvközösség elfogad. Ennek ékes példája a nyelvújítás. Rengeteg szót alkottak akkor, sok megmaradt belőlük, sok kihullott. Nemigen tudjuk, miért maradt meg az egyik, miért a másik, ebben sok véletlen tényező is lehet. E tényezők vizsgálata fontos témája lenne a nyelvművelői alapkutatásnak.

A nyelvművelés tárgya tehát a NYELV, eszköze pedig a nyelvhasználat befolyásolása. Úgy is mondhatjuk, hogy céltárgya a nyelv, iránytárgya pedig a nyelvhasználat. Ezt a felfogást közvetve azoknak a tevékenysége is alátámasztja, akik kimondottan a nyelvhasználatot tekintik működési területüknek. Hiszen ők sem alkalmi hibákkal, botlásokkal foglalkoznak, csak azokra a jelenségekre figyelnek föl, amelyek gyakrabban bukkannak fel, mert ezek idővel a nyelv részévé válhatnak. Az egyedi nyelvhasználatot legfeljebb az iskolai dolgozatban javítja a tanár. Még Lőrincze is, bár hangsúlyozottan az ember és a nyelvhasználat felé fordult, mérlegelte esetenként, hogy mi illik bele a nyelv rendszerébe, és beszélt nyelvi „futurologiáról”, azaz jövőtervezésről: „milyen legyen a jövő nyelve, nyelvhasználat”. (Lőrincze 1980) Bár ő szinte egyenlőségjelet tesz a nyelv és a nyelvhasználat közé, tervezni nyilvánvalóan a nyelvet lehet.

A megvalósításban azért sem választható el a tervezés a tevételes nyelv-műveléstől, mert folyamatosan, a gyakorlatban jelentkeznek a megoldandó kérdések. Tehát inkább a kérdések megoldásának az elveit lehet előre meghatározni.

Ami az elvont tárgyat, a nyelvet illeti, szűkítenünk kell a kört: a nyelv-művelés nem foglalkozik az egész nyelvi anyaggal, csak a mozgásban lévő, bizonytalan részeivel. A káros folyamatokat: a rendszerbomlást, kopásjelenségeket, idegen hatásokat igyekeznek fékezni, a hiányokat pótolni.

Továbbá a nyelv-művelés nem foglalkozik minden nyelvi réteggel: tárgya csak a köznyelv, esetleg az irodalmi nyelv, és részben – a szaktudományok művelőivel együttműködve – a szaknyelvek. Tervezni, irányítani csak ezeket lehet.

A nyelv-művelésnek nem tárgyai a nyelv-járások, ezek a maguk területén érvényes nyelv-változatok, ösztönösen alakulnak az adott közösség tagjainak ajkán, bajos is lenne szabályozni őket. A nyelv-járásokkal a nyelv-járás-kutatók foglalkoznak, a nyelv-művelők legfeljebb forrásként, összehasonlítási alapként támaszkodhatnak rájuk. A nyelv-járások szókincsben is utánpótlást, gazdagodást jelenthetnek a köznyelvnek. Sőt, őriznek régebbi formákat, ezért változatosabbak. Némelyik tájnyelvi fordulat logikusabb, mint a köznyelvi: például az *odább* hangrendileg tiszta, szemben a köznyelviileg elismert *odébbnél*, a *nagyobb tölem* képszerűbb, mint a *nagyobb nálam*. Vidéken még kevésbé mutatkozik meg a hangok pusztulása, még tudnak mély a-t, á-t, sőt kétféle e-t is ejteni. Le kell szögezni, hogy a tájnyelvi formákat semmiképpen sem tartjuk hibának, de központi akarattal különösebben ápolni sem akarjuk. A moldvai csángó kivételével nincs olyan nagy eltérés a nyelv-járások közt, amely nehezítene a megértést. Tehát nincs szükség anyanyelven belüli kétnyelvűségre. Ha az adott közösség őrizni kívánja nyelv-

járását, tegye, az egyén is ragaszkodhat hozzá, még akkor is, ha lakóhelyet változtat, ezért senki se szólja meg. De ha alkalmazkodni akar, jobb, ha csak tompítja egy kicsit a nyelvjárási jegyeket, ahelyett, hogy áttanulná a színtelen, kattogó „pesti” beszédet. Elkülönülés, kétnyelvűség helyett inkább a közeledést, az egységben való változatosságot tartanám kívánatosnak. Szükséges a közlekedés a nyelvjárások és a köznyelv között. Ezért fontos volna, hogy a televízióban, rádióban hivatásos bemondóként is megszólalhassanak vidékről jött emberek, és nem egyoldalúan a budapesti nyelvjárást – hiszen az is csak egy nyelvjárás – közvetítenék a műsorszolgáltatók vidékre. Ez nemcsak erősítené a kölcsönhatásokat, hanem igazságosabb is volna, és csökkentené a fővárosiak felsőbbrendűségi tudatát, a vidékiekkel szembeni előítéleteket. A műsorszolgáltatók nyelvki-egyenlítő hatása a kiejtés egysíkúvá gyalulása helyett abban lenne hasznos, hogy eljuttatja a kétnyelvűségben élőkhez az elfogadott magyar megnevezéseket olyan dolgokra, amelyek az ottaniak az államnyelvből vesznek át.

Itt vetődik fel az „egy vagy több központ” kérdése. Inkább úgy fogalmaznám meg: vajon egységes-e a magyar köznyelv. Nyilvánvaló, hogy nem teljesen egységes, de a változatai nem föltétlenül meghatározott helyhez, központhoz kapcsolódnak. A köznyelvi beszélőknek jelentős része – minden kedvezőtlen körülmény ellenére – még mindig megkülönbözteti az e és ë hangot, nem tizennégy, hanem tizenöt magánhangzót használ fonémaszerűen. Ez a nyelvváltozat semmiképpen sem tekinthető alacsonyabb rendűnek, mint a budapesti, hiszen változatosabb, és a nyelvtani rendszer szempontjából is teljesebb, következetesebb, sokkal kevesebb benne az azonos alakúság, a félreérthetőség, tehát a közlés szempontjából is pontosabb. Ilyen köznyelv van

Békéstől Hevesig, a Délvidéktől a Felvidékig, Tolnától az Őrségig és a Székelyföldön is. Ugyanezekben a területeken élnek nyelvjárást beszélők is, mindegyik területnek vannak olyan nyelvjárási sajátosságai, amelyek csak arra a vidékre jellemzők.

A többközpontúság kérdésében – illetékesség híján – nem akarok határozottan állást foglalni, de amennyire tudom, nyelvjárásilag a határon kívüli területek – a Székelyföld kivételével – közvetlen folytatásai a határon belüli nyelvjárási területeknek. A helyi köznyelvi változat is ezekből alakul. Ezért mondja Jakab István, hogy Szlovákiában három regionális köznyelv van. (Jakab 1998 in Kontra szerk.: 41) Csak a szlovákból átvett szavak közösek bennük. A többközpontúság szempontjából a leginkább a palócság jöhet szóba, és ott is nyilvánul meg jelenleg leginkább a helyi öntudat, bár csak az a és az á fonéma kiejtésében van lényeges különbség. Kérdés, hogy a palócnak a köznyelvi változata külön köznyelv-e, vagy az általános köznyelvnek ejtésváltozata, ahogyan a dunántúli és az északkeleti. Ez nem egyértelműen a szlovákiai nyelvváltozat, mert a határon innen is van folytatása, Szlovákiában pedig vannak más nyelvváltozatok is. A kiejtésben és néhány szóban való eltérés nem föltétlenül jelent külön „központot”. Szó sincs akkora különbségről, mint az osztrák, a svájci és a németországi német között – sőt, akár a bajor és a sváb vagy a felnémet között. Különösen most, a határok elmosódása idején egyáltalán nem szükséges, hogy külön szlovákiai, romániai, délvidéki, kárpátaljai magyar nyelv jöjjön létre. Nem is valószínű, hogy ez a természetes irány, hiszen a közlekedés, a kapcsolattartás egyre szorosabb, a magyar rádió és televízió eljut a legkisebb faluba is. (Nem biztos, hogy ez nyelvhasználatuknak előnyére válik.)

A táji köznyelv, azaz a köznyelvi változatok szabályozásában, gondozásában viszont már illetékes a nyelvművelés.

Az elméleti nyelvművelés tehát a nyelvtudománynak sajátos részterülete. Feladata a nyelvi eszmény és a nyelvi szabvány megállapítása, vagyis a nyelvi szabályok, a helyes és helytelen, az ajánlható, a közömbös és a kerülendő jelenségek meghatározása.

Ennek előfeltétele azon szempontrendszernek a kidolgozása, amelynek alapján a nyelvhelyességi kérdéseket eldöntjük, továbbá a döntésekhez szükséges alapkutatások elvégzése, illetve a más nyelvészeti ágak által feltárt tényanyagnak nyelvművelő szempontú feldolgozása.

A nyelvművelés saját kutatási területei:

- a magyar nyelv jellegzetes vonásainak összegyűjtése
- a jellemző megnevezési módok megismerése,
- a sikeres szóalkotás ismérveinek felkutatása (ha vannak benne törvényszerűségek)
- az átvett szavak jellemző változásai, az idegen szavak műveletlen kiejtése,
- a nyelvjárásokban és a régiségben fellelhető, nem közismert, eredeti jelentésében nem használt, felfrissíthető vagy felhasználható elemek gyűjtése,
- a kellemes, magyaros hangzás jellemzői – szavaink hangszerkeze. Ebből a szempontból érdekes, hogy miként alakultak át a jövevényszavak, hogyan torzítja az egyszerű ember ma is az idegen szavakat,
- a változásban lévő elemek felismerése,
- az alakváltozatoknak a nyelvi rendszerhez való illeszkedése, összevetés a párhuzamba vonható nyelvi elemekkel,

– az egymás mellett élő, egyenértékű alakváltozatok elterjedtségi arányai,

Társ- és háttér-tudományágak: nyelvtörténet, nyelvjárastan, leíró nyelvtan, kommunikációelmélet, jeltudomány, normakutatás, rétegnyelvi vizsgálatok, összehasonlító nyelvészet, társadalomnyelvészet (szociolingvisztika), jeltan, jelentéstan, távolabbról a logika, filozófia stb.

A nyelvhelyességi döntések szempontjai

Az előzményekből a következő szempontok bontakoznak ki:

1. Tekintély

A tekintélyelv érvényesült a magyar köznyelv megteremtésekor. A legtekintélyesebb nyelvművelő, Kazinczy nyelvjárását, az északkeleti nyelvjárást elfogadtatták irodalmi, illetve köznyelvnek. Ez nem minden szempontból volt előnyös. Emiatt uralkodott el a „*csupa e*”, kizorítván a jelentős területeken meglévő *ő*-s változatok nagy részét és az akkoriban majdnem általános (zárt) *ë*-t. Bár nyelvművelőink szorgalmazzák az *ö*-vel is mondható szavaknál a kettő változtatását esztétikai szempontból, szótárainkban még ma is első helyen áll például a *fel*, és a *föl*-nél van az utaló. Most a budapesti „nyelvjárás” uralkodik ugyanígy, egyszerűen a főváros tekintélyénél fogva, és ez terjed a televízió révén, minden káros vonásával együtt, még a határon kívüli magyarság körében is. (A kevert lakosság miatt persze Budapesten is hallani más nyelvváltozatokat.)

Tekintélyelvű az a felfogás is, hogy ami írók, költők műveiben szerepel, az biztosan jó. Ez azért helytelen, mert az

írók, költők is ösztönös használói a nyelvnek (tisztelet a kivételnek), csak másként és részben más célra (művészi eszközül) használják, éppen ezért néha szándékosan is eltérnek a szabályostól, olykor azonban egyszerűen a nyelv nem megfelelő ismerete miatt.

A tekintélyvel semmiképpen sem fogadhatjuk el, sem az egyéni, sem a közösségi tekintélyt (főváros) a helyes és helytelen, illetve az eszményi változat megítélésekor. Attól, hogy egy író használt egy nyelvi formát, még nem lesz jó. Az író is hibázhat, esetleg szándékosan tér el a szabályostól hatáskeltés céljából. Nem fogadható el a főváros tekintélye, hiszen ez a legszínvonalasabb nyelvváltozat, sőt, innen indul ki a legtöbb nyelvromlás. Legfeljebb arra használható fel a tekintély, hogy terjessze a (más szempontok alapján megállapított) helyes, kívánatos nyelvváltozatot, elterjesszen például új magyar szavakat bevett idegen szavak helyett. Ma a legfőbb tekintély a műsorszórás, tehát azt kellene kihasználni erre a célra. Sajnos azonban a műsorszolgáltatás és a sajtó nyelve ma – kevés kivétellel – távol áll a követendő példától.

2. Nyelvszokás

Nem vitatható, hogy alapján véve a közmegegyezés, az egymáshoz való alkalmazkodás hozza létre a nyelvet: a szókinccset és a használati szabályokat. A nyelvészek a nyelvi tényeket írják le, rendszerezik. Ezek a szabályok. Tehát a tegnapi nyelvallapot leírtuk, és azt követeljük meg a mai embertől. Ha mégis megváltozik a nyelvszokás, akkor holnap azt tesszük kötelezővé? Ez azt jelenti, hogy kullogunk a társadalom után. A nyelvszokást veszi alapul az ösztönös nyelvművelő is, hiszen nyelvérzéke az általános nyelvszokáson alapul. Legfeljebb ő csak a saját környezetének, főleg gyerekkorának nyelvszokását ismeri (el). A nyelvérzék tilta-

kozik, ha az eredetileg tanult nyelvszokáshoz képest újjal találkozik. A laikus nem tud más szempontot, csak azt, hogy ez neki szokatlan, zavarja. Nem biztos, hogy meggyőzi az, hogy már sokan úgy mondják. Itt a bökkenő: Hány embernek kell ahhoz másképpen mondania valamit, hogy azt mondjuk: ez nyelvi tény, illetve norma? A többségnek? A többség véleményét rákényszerítjük a kisebbségre? Ha a többség műveletlen, nem lehet azt kívánni, hogy a művelt kisebbség hozzájuk alkalmazkodjék! Az irányadó köznyelvet kezdetben sem a többség nyelve alapján határozták meg. (Ha így lett volna, akkor például jelölnénk az *ë* hangot.)

Zsákutca abban keresni a nagyobb tudományosságot, hogy nagyobb mintán ellenőrizzük a nyelvszokást: egy-egy kifejezést hányan mondanak a régi módon, hányan másképp. Amíg vannak, akik vitatják az új jelenséget, akiket zavar, akik megkérdézik, addig az nem nyelvi tény. Ha elbizonytalanodik a nyelvszokás, akkor más szempontot kell figyelembe venni (lásd a következő pontokat). Csak ha nincs más szempont, akkor lehet a többségre hivatkozni, sőt, akkor rá lehet hagyni a döntést a nyelvhasználókra (ehhez viszont nem kell nyelvművelés), de ha van más nyomós érv, akkor még akár a majdnem befejezett változást is érdemes megpróbálni visszafordítani.

3. Kifejezőerő („kommunikáció“)

Azért teszem idézőjelbe ezt a divatos idegen szót, mert legfeljebb akkor van létjogosultsága, ha nem kifejezetten *nyelvi* kapcsolatfelvételtől, önkifejezésről, közlésről, kapcsolattartásról, érintkezésről beszélünk, hanem beleértjük az arckifejezést, a „testbeszédet”, vagy összefoglaló értelemben: ha egy szóval akarjuk kifejezni a *beszédet*, az *írást* és a *mutogatást* vagy a *közlést*, a *megértést* és a *választ*. Gyakran már a

beszél szó helyett is azt mondják: „**kommunikál**”. (A macskánk nem tud beszélni, de kifejezi magát különféle hangokkal, gyerekeim azt mondják: **kommunikál**.) Ha tudjuk, milyen fajta **érintkezésről** beszélünk, pontosabb, ha külön névén nevez-zük. Az összefoglaló értelemre egyébként alkalmas lenne a **közlekedés** szó: a **közlés** visszaható alakja: kölcsönös közlés, – ez ésszerűbb lenne, mint az, hogy a helyváltoztatás megjelölésére használjuk ezt a szót. (Maleczki József rendszeresen használja a **nyelvi közlekedés** kifejezést.) De tulajdonképpen a **közlés** szóba is beleértjük, hogy valakihez eljut, amit mon-dunk, írunk.

Kétségtelen, hogy nagyon fontos a minél pontosabb köz-lés, a közérthetőség, a félreérthetetlenség. Különösen fontos, hogy mindenki ugyanazt értse egy mondaton, ha nincs lehet-őség a visszakérdezésre. Ez a helyzet az írásművekben és a hírközlésben. Ezért nem szabad megengedni, hogy megkülönböztetési lehetőségek elveszenek (**-ba/-be - ban/-ben, ami - amely, -suk/-sük, e-é, á-e stb.**), ezért kell harcolni a túlbo-nyolított mondatok, a rossz szórend ellen, ezért **is** rossz az idegenszó-járvány, a szaknyelvek túlzott elkülönülése. Van, akinek ez az egyetlen szempont, ezért, amíg a megcél-zott személyek megértik a közlendőt, addig mindegy neki, ha hibás, keveréknyelvet használ is.

Márpedig a nyelvnek – mint már említettük – több más szerepe is van: rituális/szimbolikus, közösségmegtartó, mű-veltség-hordozó lényeg, művészi eszköz, a világ meg-ismerésének, gondolati leképezésének, megragadásának eszköze.

4. Rendszer

Tompa József szerint „A rendszer maga a nyelv...” (Tompa, 1976)

Whorf egyenesen a kultúrával hozza összefüggésbe a nyelvi rendszert: „A nyelv a struktúrájával meghatározza azt a módot, amelynek a segítségével észleljük (érzékeljük, megtapasztaljuk a nyelven kívüli valóságot. Így a „nyelvi korlátok” abszolút módon kizárják azt a lehetőséget, hogy egy adott nyelvi környezetben létrejött kultúra e nyelv nélkül fennmaradhasson.” (Worf 1940)

Hétköznapiiban szólva: minden népnek más a gondolkodásmódja, ezért különböznek egymástól a nyelvek. Ha környékünkön rokon népek élnének, a tőlük átvett kifejező eszközök könnyebben belesimulnának nyelvünkbe, a mi nyelvünk azonban csak úgy marad egységes, következetes rendszer, ha óvatosak vagyunk az átvételben. Balázs Géza szerint viszont a szomszédaiktól erősebben különböző nyelvek jobban megőrzik önállóságukat, egyéni jellegüket. A régebbi korokban talán jobban működött ez az önvédelem, a történelmi korokban inkább azt látjuk, hogy egy ideig gyanútlanul és gátlástalanul veszünk át idegen elemeket, aztán amikor nagyon megszapornak, akkor a nyelvközösség időről időre föllázad ellenük. (Remélem, hogy most is így lesz.).

Rendszeren általában csak a nyelvtani szerkezetet értik, és többen úgy tartják, hogy nagyobb veszély az idegenes szerkezetek átvétele, mint az idegen szavaké. Ez talán igaz is, mert egyrészt az idegen szavak szerencsés esetben idővel belesimulnak a nyelvbe, s ha nem, jobban feltűnnek a nyelvi-leg képzetleneknek is, ezért könnyebb küzdeni ellenük. A

nyelvtani szerkezetek viszont észrevétlenül eluralkodhatnak. Előfordulhat az is, hogy egy másik nyelv valamely szerkezetének átvétele hasznos, mert nekünk olyan nem volt, és esetleg valamit pontosabban vagy gördülékenyebben tudunk kifejezni vele, de ha meglévő, bevált szerkezet helyébe lép egy idegen, akkor csak zavart okoz.

Horváth Katalin rámutat, hogy a megnevezés módja is jellemző egy nyelvre ez is a világlátásunkat tükrözi, tehát a rendszer része. A saját szókincs „nagy része ma is jól láthatóan vagy könnyen kimutathatóan motivált, azaz a jelölő és a jelölt között reális, természetes kapcsolat áll fenn. Gondoljunk csak ... a hangutánzás és a hangszimbolika ... meghatározó szerepére, a tőszavakból különböző morfológiai eljárásokkal levezetett szavakra, valamint a metonimikus és metaforikus jelentésváltozások nyomán létrejövő új jelentések ... nagy számára.” (Horváth Katalin, 2004) Tolcsvai Nagy Gábor – korunk divatja szerint – eléggé elnéző az idegen szavakkal, ő maga is sokat használ, pedig elméletben kifejti, hogy „a jelentésszerkezet és a morfológiai szerkezet nélkül az idegen szó megértése, használata komoly nehézségeket támaszt, és jelentékeny szellemi veszteséget okoz.” (Tolcsvai 2004a: 154) Márpedig a legtöbb idegen szónak nem tudjuk a jelentés- és morfológiai szerkezetét, hacsak nem ismerjük az átadó nyelvet. Az idegen szavak meghatározott jelentéssel jönnek át, szerkezetükben nem kapcsolódnak meglévő szavainkhoz, így az új fogalmat nem tudjuk ismert fogalmakhoz viszonyítani.

Tágabb értelemben a rendszerbe bele kell értenünk a szóalkotás, elnevezés jellemző módjait és a hangrendszert is.

Magyarosságon az e rendszereknek való megfelelést értjük.

5. Hagyomány, történetiség

A nyelv örökségünk. Maga is hagyomány, és hordozza kultúránkat, irodalmunkat, történelmünket, tükrözi eleink gondolkodását, következtetni lehet belőle életükre. Ezzel függ össze rituális/szimbolikus, nemzetmegtartó szerepe. Hid a nemcsak az egyidejűleg élő nemzettársak, hanem a korok közt is. Éppen ezért fontos, hogy minél állandóbb legyen. A hagyománytiszteletnek szélsőséges megnyilvánulása, ha valaki a régi nyelvet mindenben tökéletesebbnek tartja: amire van adat a nyelvemlékekben, a régi irodalomban, az jó, ami eltér attól, az romlás.

Nincs külön történeti és jelenkori nyelv, egy nyelv van, egy folyó, amelynek vannak régebbi és újabb forrásokból, erekből, mellékfolyókból eredő vizei. Vannak bomlási folyamatok, zavarosodás, szennyeződés, elszivárgás is – hogy a hasonlatnál maradjunk –, mégsem állíthatjuk, hogy a régi nyelv tökéletesebb volt, mert más jelenségek éppen az idők folyamán tisztázódtak, szabályosabbá váltak, a választási lehetőségekből megkülönböztetési lehetőségek alakultak ki. Lehet, hogy egy törvényszerűség éppen most kristályosodik ki, egy másik bomlik, egy harmadik pedig már csak nyomokban van meg, elvesztette jelentőségét. (Fejlődés például a helyhatározói és módhatározói *-n* rag elkülönülése a kötőhang által: *havasan* – *a havason*, *deresen* – *deresën*; pusztulás a tárgyas ragozás kiszorulása a feltételes módból; átalakulás és egyben tisztázódás az ikes ragozás egyes szám első személyű alakjának az iktelen ragozáshoz való hasonulása, egyben elkülönülése a tárgyas ragozástól.). A jelen nyelv csak egy metszete a történeti nyelvnek a múlt és a jövő közt. Mivel folyamatosan alakul a nyelv, egy metszete sem lehet sohasem tökéletesen szabályos. Az új jelenségek megítélésénél ajánlatos figyelembe venni, hogy a változás bomlás-e vagy

rendeződés. Maleczki József szerint a múlt és jelen nyelvből együttesen lehet leszűrni a minél tökéletesebb nyelvi rendszert, az eszményi nyelvet. (Ezt a véleményét sajnos, még írásban nem fejtette ki, de mivel nagyon figyelemre méltó gondolatnak találom, itt továbbadom.)

Azért sem tekinthetjük a régi írásokat egyértelműen mintának, mert közülük nagyon sok fordítás volt, ezért idegen hatásokat is mutathatnak, amelyek egy részét később sikeresen kivetette magából a nyelv – másokat nem. (Latin hatás volt például időhatározói mondatokban és függő beszédben a feltételes mód használata, a latin kötőmód mintájára.) Továbbá az sem biztos, hogy a régi szerzők sohasem vétettek koruk nyelvi normái ellen. Ha a maiakból indulunk ki, ez nem is valószínű.

6. Szépészeti értékek: hangzás, tömörség, változatosság

A nyelv irodalmi szerepét tekintve nem elhanyagolható szempont a szép hangzás, de még a hétköznapiakban sem. Az ember mindent szeret maga körül széppé tenni. A szépséget nehéz meghatározni, de a közös ízlés is hozzátartozik a nemzeti jelleghez, a hagyományhoz. Mi a tisztán képzett hangokat, a változatos, zenei hangzást, a mássalhangzók és magánhangzók, a rövid és hosszú szótagok arányos váltakozását, tartjuk szépnek. (Az angolok valószínűleg szépnek tartják a képlékeny, alig meghatározható hangokat, az oroszok a lány hangokat, mint az *ny*, *gy*, *ty*, a lengyelek a *zs-s*, *cs-s* keverékhangokat.) Végső soron a hangrendszer is a rendszer része. Rendszer-elemek a magyarban a hangrend és illeszkedés. Egy-egy nyelvben meghatározott hangcsoportok gyakran előfordulnak, másokban egyáltalán nem, némely hangok nem kerülhetnek szó végére stb.

A magyar nyelv egyik erényének tartjuk a tömörséget. (Bárczi is említi az első fejezetben idézett mondatában.) Fordítások összehasonlításakor az angol – rövid szavai miatt – általában rövidebb, a francia körülbelül másfélszer olyan hosszú, a németül is legalább 4 sor lesz három magyar sorból. Magyarul nagyon tömören, lényegre törően lehet fogalmazni – (bár sajnos, lehet locsogni és nagyon körülményesen is írni). Vannak azonban a tömörítésnek nem magyaros válfajai, például a jelzővé vagy határozóvá zsugorított mondatok (itt nincs helye a részletezésnek). Mivel a magyar mondat nem annyira kötött, mint más nyelveké, gyakorlatilag mindent lehet magyarul utánozni, és éppen ez a veszély.

A változatosságnak a magyar nyelvben igen tág tere van, rengeteg a rokon értelmű szavunk. De a változatosság nem akkora érték, hogy miatta érdemes legyen ismétlés helyett idegen szavakkal kevernünk beszédünket. Az egyértelműség is nagyobb érték a változatosságnál. Ha valamit egyik helyen így, a másik helyen úgy nevezünk, és nem világos, hogy ugyanarról van szó, az kárára van a közlésnek.

Miután a tekintélyt elvetettük, a következő szempontjaink maradtak:

1. nyelvszokás,
2. rendszer,
3. hagyomány,
4. kifejezőerő,
5. szépirodalmi értékek.

Nem könnyű eldönteni, mikor melyik szempont a fontosabb. Hasonlít ez a gyerekek döntési játékához, a „kő, papír, olló“-ra. Háromig számolnak, majd egyszerre kimondják a három szó közül az egyiket. Ha a kő és a papír hangzik el

egyszerre, akkor az nyert, aki a papírt mondta, mert a papírba be lehet csomagolni a követ. A kő és az olló közül a kő az erősebb, mert a kővel köszörülük az ollót. Az olló viszont legyőzi a papírt, mert elvágja.

Ha a nyelvszokás egyöntetű, akkor nincs kérdés. A leíró nyelvtan megállapítja a szabályt, és kész. Ha a nyelvszokás ingadozik, akkor viszont előtérbe kerülnek a többi szempontok, mérlegelni kell:

- Melyik változat illik jobban a nyelv rendszerébe (összehasonlítás rokon kifejező eszközökkel), ha szó, akkor hogyan ragozható, képezhető tovább?
- Melyik szolgálja jobban az egyértelmű, közérthető közlést?
- Melyik rövidebb, melyik hangzik szebben? (hangtorlódások, hangrendi törés elkerülése)
- Melyik az eredeti? Ha az újabb kifejezés több szempontból jobb, akkor bátorítjuk, de az eredetit akkor sem rosszszalljuk. Ha az új és a régi egyenértékű, akkor inkább az eredetit javasoljuk, hiszen, mint mondtuk, jobb, ha minél kevesebbet változik a nyelv, hogy minél nagyobb legyen a megértés a nemzedékek között.

Ha a többi szempont közömbös, akkor az elterjedtség dönt, de csak akkor. Ha több szempontból rosszabb az elterjedtebb változat, akkor megpróbáljuk terjeszteni a jobb változatot. De ha támogatjuk is az új változatot, a régi alakokat sohasem hibáztatjuk! (Kivéve, ha idegenes, magyartalan – mert ilyen is van, például latinos, németes.)

Ez az értékelési rendszer – hangsúlyeltolódásokkal – mind nyelvtani szerkezetekre, mind szavakra alkalmazható,

sőt, még a helyesírásra is. (Gyakorlatilag ilyen módszerrel állapítottuk meg a Bárczi Alapítványban az *ëe*-zés köznyelvi szabványát: az ingadozó ejtésű szavaknál, ha más szempont nem volt, akkor a többségi ejtést vettük irányadónak, de ha a rendszer, a párhuzamok, a jelentés-megkülönböztető szerep, a változatos hangzás vagy a történetiség a kisebbségi változatot támogatta, akkor azt.)

Idegen szavak megítélésekor a *szükségesség* a legelső szempont. Ha van pontos kifejezésünk az adott fogalomra, akkor biztosan nincs szükség az idegen szóra.

Új fogalmak, eszközök (pl. szópályázat, új szakkifejezésre vonatkozó tanácskérés, javaslat) esetén a *szükségesség* nem kérdés, hagyomány és az elterjedtség vizsgálata értelmetlen, legfeljebb azt lehet mérlegelni, milyen az *esélye* az elterjedésre a javasolt új szónak, s ha nincs rá esélye, mert például túl hosszú, bonyolult a kifejezés, akkor mást kell javasolni helyette, tehát marad a kifejezőerő, a rendszerszerűség, a jó hangzás, a rövideg. A kifejezőerőn itt azt értjük: kapcsolódik-e meglévő magyar szavakhoz. Az idegen szónak az idegen nyelvet nem ismerők számára semmilyen kifejezőereje sincs, csak attól kezdve van, ha már külön megmagyarázták neki (megmutatták) a szó alá tartozó fogalmat, tárgyat. Kivételesen, ha a szóban van egy már nálunk közismert latin elem. Akkor rendszerbe illő a szó, ha magyar gondolkodás szerint, magyar szavak mintájára alkották, magyar betűkkel leírható, toldalékolható. A hangzás akkor jó, ha magyar hangok alkotják a szót, mégpedig a magyar szavakban szokásos elrendezésben. A rövideg növeli az elfogadás esélyét.

A nyelv művelés témái, néhány állásfoglalás

A nyelv művelés fő témái:

1. Mondatszerkesztés, szórend
2. Szavak, szólások értelme, helyes használata
3. Idegen szavak, magyarítás, szóalkotás, elnevezés
4. Vonzatok, igekötők
5. Helyesírás
6. Helyesbeszéd, azaz: hangképzés, hangsúlyozás, hangletetés
7. Stílus, nyelvi illem

Ezek a témák nem arányosan szerepelnek a nyelv művelői munkában.

A helyesírás nagyobb helyet foglal el a megérdemelnél, nemcsak a szakmában, hanem a köztudatban is, úgyszólván helyesírás-központú a nyelvi tudat. Ha a nyelvről beszélnek, a második mondatnál áttérnek a helyesírásra. Pedig írás nem fontosabb, mint a beszéd, sőt ez a másodlagos, következésképpen, ha a helyesírás kötött, ugyanolyan szigorúnak kellene lennie a nyelvhelyességi és kiejtési követelménynek, ha viszont az utóbbiakban rugalmasak vagyunk, az írásnak is több szabadságot kellene engedni. Különösen érvényes ez az egybe-, külön- és kötőjeles írásmódra: az a fontos, hogy logikus legyen, azt fejezze ki, amit a szerző akart. Az írásmódnak sokszor jelentés-megkülönböztető, illetve logikai szerepe van. A kötőjelnek nagyobb teret engednék, így árnyaltabban lehetne kifejezni a fogalom részeinek összetartozását, anélkül, hogy mindent egybeírnánk. Több más szempontból is sokkal ésszerűbbnek, következetesebbnek kellene lennie a helyesírásnak ahhoz, hogy megtanulható legyen. Például

egyszerűsíteni lehetne a tulajdonnevek írását. Ahol lehet, az elemzés szerinti írást szorgalmaznám, kiterjesztve ezt arra is, hogy a rövidülést nem jelölném, kivéve ahol hangszínváltozás is van. Az *ú, í, ű* vagy rövidül, vagy nem, ezt nem mindenki egyformán érzi, fontosabb, hogy a szótó azonos legyen. Például semmi sem indokolja, hogy a túra hosszú, a turista pedig rövid u-val íratik, s ha a kesztyűt a kézre húzzuk, logikusabb lenne kesztyűnek írni, akkor is ugyanúgy hangzana. (Gyerekkoromban el is követtem ezt a „hibát”.) Az elemző írásmód javítja a nyelvi tudatosságot, ezáltal jobban látszik, mi miből lett.

A helyesírás párja a *helyesejtés* – Bolla Kálmán kifejezésével *helyesbeszéd* (Bolla 2002) – lenne. Balázs Géza is Bolla kifejezését vette át. (Én azért nem tartom ezt a szót egészen jónak, mert a *beszéd* szóba a tartalmát és a szerkezetét is beleérthetjük, de fölfoghatjuk úgy is, hogy egybeírva a beszéd hangzásának szabályozását jelenti, s a átmegy így a köztudatba, akkor azt fogja jelenteni. A *helyesbeszéd* tartalmazza a hangsúlyt, hanghordozást is, a helyesejtés nem föltétlenül, inkább a hangképzésre vonatkozik.) *Mint* már említettük, a kiejtés, a hangsúly és a beszéddallam (hanglejtés) gondozása a Gutenberg-korszakban szinte szóba sem került. A XX. században a kiejtésből csak a hasonulás eseteivel foglalkoztak a nyelvművelők. A betűejtés a hirtelen fölemelkedő, műveltnek látszani akaró káderréteg terméke volt. Rendes körülmények között a hasonulás, összeolvadás magától jön létre, egyszerűen a hangtani helyzetből, ha mesterkélttség nélkül beszél valaki, fölösleges vele sokat foglalkozni, tudatosítani, a hangok összeolvadnak, amennyire összeolvadnak, fontosabb, hogy tudatosak legyenek az elemek. A beszédtanárok, ahol működtek, főleg a mássalhangzókra figyeltek: a sziszegő-susogó és fölpattanó hangokra (pöszesség, hátul

képzett *t, d*). A magánhangzók közül bár a nyelvvelők elvileg támogatták, az *e* és *ë* hang megkülönböztetését, a rádióban szándékosan lefaragták, a többi magánhangzóra pedig senki sem figyelt. Annyira, hogy Kazinczy-díjat is kaphatott olyan, aki az *á* helyett majdnem nyújtott *e-t* ejt. Az ilyen kiejtés mára a kereskedelmi rádiókban és az összes tévében majdnem általánossá vált. Gósy Mária már 2000-ben kimutatta a félhangok szaporodását, újabban pedig a hangok rezgéstartományának átfedéseit. (Gósy 2000, 2007) N. Markó Julianna a 2008. évi főiskolai Kazinczy-verseny előtti előadásában. a 2008. évi főiskolai Kazinczy-verseny előtti előadásában figyelmeztetett a magánhangzók összemosódására. Tehát nagyon időszerű a kiejtés mint nyelvvelési kérdés

A hangsúlyozással és a hanglejtéssel a Beszélni nehéz körök foglalkoznak a gyakorlatban, de a szabályok közérthető leírása hiányzik, a tudományos leírás is csak nemrég született meg (ElekfiWacha é. n.) Persze, hangzást könyvben leírni bajos, de ma már hangzó eszközök is rendelkezésre állnak. (A Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány most igyekszik pótolni ezeket a hiányokat.)

A mondatszerkesztéssel alig foglalkozik a nyelvvelés. Hajdan Karácsony Sándor figyelmeztetett arra, hogy a magyar gondolkodás – ezért a mondat – inkább melérendelő. (Karácsony 1941) Az ő nyomán voltak, akik eltúlozták ezt az elméletet. Mára a hamis alárendelés már „nyelvténnyé” avatódott. A szórendről az van a köztudatban, hogy kötetlen, pedig csak nyelvtanilag nem annyira kötött, mint más nyelvekben – bár azért vannak összetartozó mondatrészek – az értelemtől nagyon is függ. Szabadsága éppen a mondanivaló árnyalt kifejezésére szolgál. Néhány részlettől eltekintve egyáltalán nincsenek kidolgozva a

helyes mondatszerkesztés szabályai. A rossz kapcsolásból sok értelmetlen, félreérthető mondat származik. (L. Buvári 2007)

A szólások értékes, sajátos kifejező eszközeink, képszerűek, hagyományt hordoznak, gondolkodásmódunkat tükrözik, némelyik történelmi eseményt örökít meg (pl. „nem oda Buda”, „hátra van még a feketelevés”, „nem enged a 48-ból”.) Méltán ügyelnek nyelvűvelők a helyes értelmezésükre, használatukra. Ez az ügy helyén van. Talán azért is, mert hálás téma, érdekes. De az érdekességeknek nem volna szabad háttérbe szorítaniuk a többi, bár szárazabb, de hasonlóan fontos kérdést.

Az idegen szavakkal való küszködés mindenkor a nyelvűvelés egyik legfontosabb tárgya volt, itt is megér egy kicsit terjedelmesebb fejtegetést.

Az utóbbi időben nyelvész körökben nem illik föllépni az idegen szavak ellen. A nyelvűzet maga is csupa idegen szakkifejezésekkel dolgozik. Amikor Kemény Gábor az Édes Anyanyelvűnkben kifogásolt néhány idegen szót, sietett hozzátenni: nehogy puristának gondolják. Éppen ezért a nyelvűzeten kívül alakultak idegenszó-ellenes mozgalmak: A Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság keretében a műszaki értelmiségiek indítottak Mondjuk Magyarul Mozgalmat Kiss József mérnök vezetésével. Érdemi munkára (a szabványok nyelvi javítására) azonban nem kaptak lehetőséget, így a mozgalom lassan elhalt. Az orvosok közül Bertók Loránd, Bősze Péter és Grétsy Zsombor folytat küzdelmet a a szaknyelv magyarításért, helyességéért. Magyar Orvosi Nyelv címmel folyóiratot adnak ki, Bősze Péter az ELTE orvosi karán bevezette a „magyar orvosi nyelv” tantár-

gyat. Rendszeresen együttműködnek hivatásos nyelvészekkel. Debrecenben Molnos Angéla „lélekgyógyász” kezdeményezte előbb saját szakja nyelvezetének majd a közhasználatú idegen szavakra is adott ki Magyarító könyvecskét, amely több, egyre bővülő kiadást megért. Nagyon helyesen nem egy szóval kívánja helyettesíteni az idegen szavakat, hanem többnyire több javaslatot ad, amelyek közül egyik ilyen, másik olyan helyzetben használható.

Molnos Angélát sokan bírálják, vagy nem veszik komolyan, mert ő valóban túloz egy kicsit, olyan szavakat is magyarít, amelyeket talán nem kellene, vannak erőltetett javaslatai, de igazat kell adnunk Nagy J. Bélának: „Ebben a küzdelemben egy kis heveség nem árt, mert bármily állhatatosan igyekszünk távol tartani az idegenszerűségeket, az idegen szavakat, egy részük mégis befészkel magát nyelvünkbe.” (Nagy J. 1968)

Először is fontos különbségét tenni idegen szó és jövevényszó közt. Mégpedig ezt a határt szorosabban vonnám meg, mint szokás. Nemcsak az elterjedtség határozza meg, hogy idegen-e a szó, nem is a régiség, hanem az, hogy mennyire simul bele nyelvünkbe. Azt a szót tekintem jövevényszónak, amelyiknek a származásán eszünkbe sem jut gondolkodni, észre sem vesszük rajta az idegen jelleget, mert semmilyen idegen vonás (végződés, hangcsoport) nem árulja el. Ilyen például az *asztal*, a *templom*, a *sors*, a *vers*, az *iskola* stb. Lehet használatban egy szó több száz éve, mégis tudjuk, hogy idegen. Ilyenek az *-usz* vagy *-us*, *-izmus*, *-ció* stb. végű latin szavak, a *-li* végű német eredetű szavak, a *pr* kezdetű (latin vagy szláv) szavak, a *dzs* hangot, a *th*-val jelölt keverékhangot, az *-áj* hangcsoportot, tartalmazó szavak stb.

Ne üdvözlünk új magyar szóként, megjegyzés nélkül minden fölbukkanó szót! Viszont pusztán az idegen eredet

miatt nem kell föltétlenül kiüldözni, esetleg erőltetett körülírással helyettesíteni egy magyarul is jól hangzó idegen szót. Adott esetben gazdagíthat is egy átvétel: ha hangalakja beleillik nyelvünkbe és olyan új fogalmat jelöl, amelyet nem tudunk alkalmasan megnevezni magyarul. Minden népnek korlátozott számú hangsból áll össze az eredeti szókincs. Melyik toldalékolással, összetétellel fejezi ki a további fogalmakat, melyik csak egymás mellé rakja a tőszavakat. Minden nyelv használja régi szavait képzettársítás révén újabb fogalmakra, de nem ugyanolyan gondolkodásmód alapján társít. Nekünk elég sok eredeti szavunk van, és nagyon gazdag szóalkotási lehetőségeink. Az eredeti szókincs összetart, a szó jelentéstartalma kibontható, egy szó több másikkal összefügg. (Például az egészséges ember *egész*, az az ép, teljes értékű, ami *hirtelen* történik, arról nem kaptunk hírt előre.)

Ha egy új fogalom az őt hordozó szóval együtt jön át, amelynek a felépítő elemeit nem ismerjük, akkor az a szó nekünk eredeti hangsor, csak ahhoz a szóhoz tartozik, semmi máshoz nem tudjuk kötni, így nem értjük olyan pontosan a szó jelentését, és nehezebben is jegyezzük meg. Az átadó nyelvben az idegen szakszónak is van hétköznapi jelentése, ott tudják mihez kapcsolni az új jelentést, mégpedig az ő gondolkodásmódjukkal kapcsolják. A változatosság szempontjából jó az új, önálló hangsor, az összetartás és a közérthetőség szempontjából nem. De semmiképpen sem olyan nagy érték a változatosság, hogy meglévő magyar szó helyett vagy azzal cserélgetve használjunk idegen szót. Ha sok olyan idegen szót fogadunk be, amelyeknek a hangszerkezete más, mint a mi szavainké, megváltoztatják a nyelv jellegét.

Az idegen szavak megítélésében a legfontosabb kérdés a szükségesség. Ha van megfelelő magyar szavunk, akkor

nincs szükség az idegenre, még a változatosság kedvéért sem, legfeljebb különleges stílusértékkal (ha például az író egy szereplőjét vagy egy kort azzal akar jellemezni.) A köznyelv szempontjából ilyenkor nincs további kérdés. Mind-egy, hogy elterjedt, mindenki ismeri, akár hangzás szempontjából sem különösebben rossz, akkor is kerülendő.

Ha nincs pontosan ugyanazt kifejező magyar szó, de van öt másik, amelyek közül egyik helyzetben az egyik, a másikban a másik felel meg, akkor ne sajnáljuk a fáradságot, keressük meg az oda illő magyar szót. Ezzel mindjárt pontosabb lesz a fogalmazásunk. A nyugati nyelvekben ugyanis sok a nagy jelentéstartományú, összefoglaló szó, mi inkább szeretünk minden árnyalatot másképpen megnevezni. Ha viszont rászokunk a dzsóker idegen szóra, hamarabb jut eszünkbe, mert kényelmesebb, nem kell gondolkodni a pontos jelentésen, ezáltal kiszorít egy tucat magyar szót. Jellemző példa erre az *információ*. Van, aki mintegy ötven magyar megfelelőjét találta: *adat, tudás, ismeret, értesülés, tájékoztatás stb.*

A nyelvművelés–nyelvtervezés egyik fontos eleme a folyamatos nyelvújítás. Állandóan jönnek be új fogalmak, áruk, fontos ezeket azonnal magyarul elnevezni. A kereskedőnek, szakembernek – ha egyáltalán lefordítja a szót – többnyire csak a tükörfordítás jut eszébe. A nyelvművelő viszont csak akkor tud jó szót javasolni, ha megmagyarázzák neki a fogalmat. Ezt az együttműködést intézményesíteni kellene.

Az új fogalom magyar elnevezéséhez először próbáljuk meg elfelejteni az idegen nevet, hatoljunk a fogalom mélyére, és nézzük meg, el tudjuk-e nevezni célszerűen – azaz jól ragozható, nem túl hosszú szóval – magyarul. Segítségül megnézhetjük az idegen szó összetételét, eredetét, fordítását is,

de a tükörfordítás csak akkor fogadható el, ha megfelel a magyar gondolkodásnak. A magyar elnevezés létrehozásához alkalmazhatjuk az összetételt, a képzést, a szabad képzettársítást, jelzős szerkezetet. Az utóbbiból előbb-utóbb elmarad a jelzett szó (jelentéstapadás). Ez az egyik legtermészetesebb eszközünk. Mivel magyarul nincs alaki különbség a főnév és a melléknév közt, a melléknév minden további nélkül főnévvé válhat. Kellő bátorsággal és ötletességgel a nyelvújítás szabálytalan szóalkotásmódjaival is élhetünk, hiszen sok ilyen szabálytalan, például összerántással, elvonással, kitalált képzővel alkotott szó legtermészetesebb részévé vált szókincsünknek.

Ha nem sikerül megfelelő magyar szót találunk, és az idegen szó hangalakja jól illeszkedik nyelvünkbe, akkor elfogadhatjuk azt, ez esetben egy új, eredeti hangsorú szóval gazdagodik nyelvünk. Hiszen nyilván azért van olyan sok szavunk, mert régen is ezt tettük. Nem a származása miatt rossz az idegen szó, hanem azért, mert kirí nyelvünkéből, vagy mert kiszorít magyar szavakat.

Nem tudunk minden idegen szót kiküszöbölni, azonban amit csak lehet, igyekezzünk magyarul kifejezni, s ha végképp nem megy, akkor ösztönözzük az idegen szó hangalakjának elmagyarosítását!

A stilisztika nem tartozik szorosan a nyelv műveléshez, lényegileg különbözik tőle. Részben az irodalomra, részben az egyéni vagy csoportos nyelvhasználatra tartozik, és sokkal több szabadságot kíván, mint a nyelvhelyesség. A stílus egyéni válogatás a közös készletből. Kell vele foglalkozni, de nem nyelvhelyesség helyett!!!

A szaknyelvek is részben stílusukban (fogalmazásmódjukban) különböznek többi nyelvi rétegtől. Elfogadha-

tatlan viszont, hogy némely szaknyelvek kifejezett nyelvi hibákat a szakmai stílus részének tekintenek.

A stílushoz tartozik a trágárság is: antistílus. Nem annyira nyelvi, mint inkább illemkérdés. Tisztán nyelvi szempontból a szitokszavak is kifejező eszközök. Sőt, a nemiségére, anyagcserére utaló szavak is csak azért váltak durvasággá, mert nem arra használják őket, amire valók, hanem szitkozódásra, minősítésre, majd nyomatékosító szóként, sőt, már köztöszóként is. A *kurva* tökéletes szó, ha a kéjnőre vagy a fűvel-fával összeálló asszonyra használják (erre különben nagy választék van: szajha, ringyó, ribanc, kéjnő stb.), de másnak ilyenén minősítése sértés, erősítő jelzőként való használata („*kurva jó*”) pedig közönséges, mondhatni nyelvi környezetszennyezés.

A gyakorlati nyelvművelés

A gyakorlati nyelvművelés a nyelvi eszmény terjesztése, a nyelvhasználat befolyásolása, hogy minél inkább közelítsen az eszményhez. Ide tartozik az iskolai és felnőttoktatás, az ismeretterjesztés és az egyéb befolyásolási módok. A célra vezető módszerek kidolgozása a gyakorlati nyelvművelés elméleti része. Ehhez felhasználható a nyelvi változások körülményeinek vizsgálata, az egyéni és helyi nyelvhasználat vizsgálata (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, „társasnyelvészet”) és a nyelvtudományon kívüli háttértudományok: például a társadalomlélektan, a pedagógia, a reklám- és média-hatásvizsgálat stb. Az anyanyelvet alapvetően utánzással tanuljuk, de tudatos tanulással tökéle-

tesíthetjük. A nyelvi színvonal emelésének tehát két alapvető módszere (lenne) a példaadás és az ismeretterjesztés.

Az ismeretek átadásának, így az anyanyelv tudatosításának és az anyanyelvi készségek fejlesztésének is a legfőbb terepe az iskola (kellene, hogy legyen). Még ha vannak is kapcsolatok, az iskola nem tartozik a nyelvművelők hatáskörébe, ezért arról lejjebb, külön szólok.

A felnőtteket eddig nyelvművelő cikkekkel, műsorokkal próbáltuk elérni. Mára a rádiós és tévés műsorok, a napi- és hetilapok nyelvi rovatai jórészt megszűntek. De a nyelvművelő műsorok virágkorában is némi öniróniával mondták egymást közt a bennük közreműködők: „hányjuk a borsót a falra, hátha megtapad belőle valami”. A folyóiratot jobbára az Anyanyelvápolók Szövetségének tagjai olvassák. Azok, akikre leginkább ráférne a nyelvi fejlesztés, alig. Aránylag kevés is benne a nyelvhelyességi témájú írás, inkább érdekességeket mutatnak be.

Működik személyes tanácsadás, ezt már nemcsak az akadémiai Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatá végzi, hanem a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda is. Tanácsot azonban csak azok kérnek, akik amúgy is igényesek, mások csak akkor, ha – például a névadás szabályai miatt – kénytelenek.

Marad(na) a példaadás. Manapság a legfőbb példa a média. Maleczki József fontos felismerése, hogy ma a műsorozás szereplőit kell megcéloznia a nyelvművelésnek, mert sokszorosított nyelvhasználatukkal ők hatnak a tömegekre, ők fogják meghatározni a nyelvszokást – ezen keresztül a jövőbeli nyelv alakulását. (Maleczki 2005, 2007) Soha nem volt ilyen nagyszerű lehetőség az eszményi nyelv terjesztésére, mint most. A baj az, hogy már csak a közszolgálati rádióban van nyelvi követelmény. Ez eddig túlságosan

is merev volt, nemcsak a hibákat faragta le, hanem az egyéni és táji szint is, még a nyílt e és a zárt ě megkülönböztetését is. Az új szabályzat az enyhe nyelvjárásos hangképzést nem kifogásolja. (Balázs 2008) A kereskedelmi rádiók és televíziók kifejezetten a rossz hangképzést és hanghordozást terjesztik.

További nagy hatású nyelvhasználók a hivatalnokok, jogászok, akiktől hivatalos leveleket kapnak az emberek, ezért az ő nyelvezetüket is mintának tekintik. Nagy hatásuk van a politikusoknak és más közszerelőknél. Például egy vezető politikusunk, miután leszokott a hadarásról, a szavakat kissé mesterkélten, külön mondja ki. Pártjában sokan utánózzák. Egy másik neves politikus az *amely* vonatkozó névmás helyett mindig az *amelyiket* használta. A vele rokon-szervezők ugyanígy tesznek.

Éppen ezért nyelvhelyességi példatáramat (Buvári 2007) a fenti körnek ajánlottam. De eredményt csak úgy lehetne elérni, ha ezekben a foglalkozásokban a magas nyelvi színvonal előírt követelmény lenne, azaz az ilyen foglalkozások betöltése magyar nyelvhelyességi vizsgához lenne kötve, illetve a rájuk való felkészítés tartalmazná a nyelvhelyesség oktatását. Ehhez viszont politikai akarat szükséges, a nyelvművelők legfeljebb javasolhatják.

Még egy fontos tényező van a mai ember életében: a reklám. Ezt kétféleképpen lehetne a nyelvfejlesztés javára fordítani. Egyrészt a reklámszakemberekre is ki kellene terjednie a már említett nyelvhelyességi vizsga követelményének. Jobb híján személyesen meg kellene szólítani őket, figyelmeztetve az általuk elkövetett hibákra. Másrészt fel kellene használnunk a reklám és a személyes megszólítás eszközeit a nyelvi igényességre való ösztönzésre, az egyszerűen megfogalmazható nyelvi útmutatások terjesztésére.

Nyelvpolitika, nyelvstratégia

A nyelvpolitika ill. nyelvstratégia a nemzetstratégia része. Erre csekély a nyelvészek befolyása. Ha a kormánynak nincs nemzetstratégiája, nem fontos neki a nemzeti értékek ápolása, a nemzettudat fenntartása, akkor a nyelvművelés nehéz helyzetben van.

A politika támogatása nélkül is sikeres lehetett a nyelvművelés, amikor a társadalom, a közhangulat támogatta, amikor a nemzeti ellenállás eszköze volt a nyelv. Ha „a hazafias reflexek nem működnek” – mint Bańcerowski mondta – „akkor szükség van a politika támogatására”. (Bańcerowski 2000). A nyelvpolitika a nemzetpolitika része, legalább is annak kellene lennie.

A nyelvművelés sokrétű feladatához intézmény(ek), hivatalos rendelkezések, pénzügyi források is szükségesek. Ehhez szükség van az állam, a politikai hatalom támogatására. Ettől pedig akkor számíthatunk hathatós támogatásra, ha van megfelelő nemzetstratégiája, ez alá tud betagozódni a nyelvstratégia. Az intézményi és jogi kereteket az állam tudja biztosítani, a nyelvészek, nyelvművelők csak javaslatokat tehetnek. Ahol az állam ellenséges, ott a nyelvészeknek is részt kell venniük érveikkel a nyelvi jogokért, lehetőségekért folytatott harcban.

Jogi keretek

Aki leszed egy védett növényt, lelő egy védett állatot, elpusztít vagy kivisz az országból egy régészeti leletet, értékes festményt, azt – nagyon helyesen – megbüntetik. Ha egy

épületen valami átalakítást végeznek, azt engedélyeztetni kell. A nemzet nyelve rosszabb helyzetben van, mint akár a természet, akár tárgyi örökségünk. „Azt, hogy a nyelvet nemzeti kultúrkincsnek nevezzük, a kultúrához soroljuk, senki sem kérdőjelezi meg. Senki nem ellenzi a kultúrjavak jogi szabályozását sem. Viszont a nyelv jogi védelme ellenállást vált ki.” (Bańcerowski 2000) Van egy nagyon óvatos, korlátozott hatókörű törvényünk a magyar nyelv védelmére, a nyelvtudósok óvatossága miatt nem is merték nyelvtörvénynek nevezni. Ez a 2001. évi XCVI. Törvény “a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről”, amely előírja, hogy a közönség tájékoztatására szolgáló feliratokat, reklámokat magyarul is fel kell tüntetni ugyanolyan méretben, mint idegen nyelven. Kivétel a nevek és márkák, valamint a már meghonosodott idegen szavak. Hogy ki mit tekint meghonosodottnak, az eléggé egyéni. Elvileg a helyi jegyzők feladata lenne az ellenőrzés, felszólítás, esetleg szankciók alkalmazása, de a jegyzők természetesen nem szakértői a nyelvnek, és legfeljebb akkor lépnek, ha valaki bejelentést tesz. Az MTA Nyelvtudományi Intézete nem vállalta a vitás kérdések elbírálását, ezért Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke külön bizottságot hozott létre, amely igény esetén ülne össze, azonban nemigen van rá igény. Ebből is látszik, hogy még ez a nagyon szerény törvény is alig-alig működik. A főváros továbbra is tele van idegen elnevezésekkel.

A reklám, a feliratok kétségtelenül nagy hatással vannak a nyelv alakulására, azonban nem ez az egyetlen ilyen terület. Legalább ilyen nagy hatása van a médiának. Jelenleg semmilyen központi szabályozás nincs arra, ki, milyen képesséssel szólalhat meg rádióban vagy televízióban milliók

ízlését, beszédmódját irányítva. Újságírókat, színészeket és szinkronszínészeket gyorstalpaló tanfolyamokon is képeznek, megfelelő nyelvi követelményrendszer nélkül. Az újságíró-iskolákban, médiatanfolyamokon és -szakokon csak „kommunikációt” tanítanak, nyelvhelyességet nem. Mindezekben a helyeken kötelezővé kellene tenni a nyelvhelyesség oktatását és az emelt szintű anyanyelvi vizsgát.

Eddig még csak a magyar nyelv minőségét kellett védeni, most már lassan az anyanyelv-használati jogot is. Előfordul, hogy például német tulajdonú vállalat nemcsak hogy saját belső iratait németül állítja elő, hanem még a vele együttműködő cégektől is megköveteli ezt, csak németül hajlandó tárgyalni és levelezni. Ez az anyanyelv-használati jog csorbulása.

A tudományos életben egyre gyakoribb, hogy a tudósok cikkeiket eleve idegen nyelven írják meg, mert akkor külföldön is leadhatják, magyarországi konferenciák nyelve az angol, esetleg tolmácsolás nélkül. A legutóbb a Magyar Professzorok Világtanácsa – amely eddig igen dicséretes kezdeményezéseket tett a magyar nyelv érdekében, a reklámanyelvi törvény létrejötte is részben nekik köszönhető – a magyar nyelvről szóló tanácskozását angol nyelven tartotta. De ha elvileg magyarul beszélnek a tudományban, akkor is szinte csak a kötésszavak magyarok. Így csak az adott szakterület művelői értik meg. Ez oda vezethet, hogy a magyar nyelv megint visszaszorul a magánéletre, úgy, mint a középkortól a felvilágosodásig, és kezdhetjük előlről a nyelvújítást, csak kérdés, lesz-e hozzá megfelelő buzgalom és fogadókészség.

A magyar államnak támogatnia kell a határon kívül rekedt nemzettársaknak az anyanyelv-használatért folytatott

harcát, de milyen alapon tesszük, ha az országon belül sem biztosítjuk ezt?

Nálunk viszolyognak a *nyelvtörvény* szótól, mert a szomszédos országokban a nyelvtörvények a magyarok ellen irányulnak. De nemcsak ilyen nyelvtörvény létezik. A finn nyelvtörvény a finn, a svéd és a számi (lapp) nyelv békés egymás mellett élését biztosítja. Belgiumban a flamand és a vallon nyelvnek a területenkénti használati megoszlását szabályozza a nyelvtörvény. A volt szovjet tagországok államok nyelvtörvényei az oroszsal szemben igyekeznek jogaiba visszaállítani az államalkotó nemzet nyelvét. A francia nyelvtörvény, amelyre nálunk a leginkább szokás hivatkozni, első változatában elsősorban az angol szavak beáramlása ellen küzdött, az 1994-es változat viszont a francia szerepét kívánja erősíteni „a társadalmi összetartás elemeként és a nemzetközi érintkezés eszközeként”, másrészt az angol európai egyeduralma ellen küzd. Célja, hogy „garantálja a franciák jogát nyelvük használatára” az élet különböző területein.¹ A lengyel nyelvtörvény a lengyel nyelvet mint a nemzeti azonosságtudat letéteményesét és a lengyel kultúra hordozóját védi, részben az idegen nyelvek térnyerése, részben „az elvulgárosodás” ellen. Szorgalmazza nyelvűvelő fórumok létrehozását, javítani kívánja „a regionalizmusok és nyelvjárások fennmaradásának esélyeit.”²

A mi helyzetünk a leginkább a lengyelekéhez hasonló, csak annival rosszabb, hogy kevesebben vagyunk, és nálunk sokkal gyengébb a nemzeti öntudat.

¹ Francia nyelvű kifejtés: <http://www.dglff.culture.gouv.fr/lois/loi-fr.htm>

² Az 1999. október 7-i Törvény a lengyel nyelvről (1999. november 8-i Közlöny) közzéteszi magyarul Bańczerowski Janusz: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1252/125203.htm>

Legalább rendeletben, de inkább törvényben elő kellene írni, hogy

- az alap- és középfokú oktatásban a magyar nyelvtan legalább a régi szintre visszaemelkedjen, megfelelő tartalommal (l. fent);
- a magyar nyelv oktatása minden felsőoktatási intézményben, médiaiskolában, reklámtanfolyamon stb. kötelező, mégpedig a szaknyelv elsajátítása mellett a nyelvtani helyességre is gondot fordítsanak;
- a nagyobb példányszámú kiadványokat nyelvileg (nemcsak a helyesírás szempontjából) ellenőrizték vagy ellenőriztessék (ez vonatkozna az áruk használati útmutatására, a bankok, biztosítók stb. ügyfél-tájékoztatójára is);
- a műsorszórókban való rendszeres megszólalás – a magán-tulajdonúakban is – beszédvizsgálóhoz köthessék.

(Az utóbbi pont ellen is nagy lenne a tiltakozás, ám az ellen senki sem tiltakozik, hogy lassan már a takarítónőtől is idegennyelv-vizsgát követelnek.)

Intézményi keret

Szükség volna egy önálló magyar nyelvi intézetre. Ez gondolható a magyar nyelv ügyét a nyelvművelői kutatástól a hatósági feladatokon át a nyelvművelő mozgalmak összefogásáig:

1. Nyelvművelési alapkutatás, nyelvhelyességi kérdések egyeztetése, a döntések közzététele.
2. Nyelvújítás, magyarítás:
 - javaslatok kidolgozása már forgalomban lévő idegen szavak magyarral való helyettesítésére,
 - jegyzék közreadása a már létező magyar változatokról,
 - tanácsadás szakembereknek, kereskedőknek az újonnan bejövő fogalmak, áruk magyar elnevezésére.
3. Tanácsadás magánszemélyeknek nyelvhelyességi kérdésekben, észrevételek fogadása, megvitatása.
4. Tanácsadás, nyelvi szakértés, szövegek javítása cégeknek (pénzért).
5. Közreműködés a nyelvtörvény betartatásában (feliratok ellenőrzése, bejelentések gyűjtése, felszólítás a javításra, bírságolás is – a beszedett pénz visszaforgatható a feladatok ellátására).
6. Reklám, ismeretterjesztés: alkalmi és rendszeres nyelv-művelő kiadványok szerkesztése, szórása. Minden mai eszköz: plakát, szórólap, tévéreklám, közvetlen levél igénybevétele a nyelvi tudatosság fejlesztésére, az éppen veszélyesen terjedő hibák visszaszorítására.
7. Rendezvényszervezés: konferenciák , ismeretterjesztő előadások, sorozatok, versenyek szervezése, anyanyelvi klub fenntartása.
8. Oktatás:

- továbbképző tanfolyamok (nyelvhelyesség, fogalmazás, kiejtés, szónoklás) újságíróknak, bemondóknak, politikusoknak stb.
 - magyar nyelv oktatása külföldieknek
 - nyelvi táborok szervezése hazai és külföldön élő magyar gyerekeknek
9. Nyelvi diplomácia:
- kapcsolattartás külföldi magyar nyelvészekkel (hungarológusokkal),
 - a határon túli magyarság anyanyelvi mozgalmainak segítése.
7. A mozgalmi nyelvművelés támogatása pályázati pénzekkel, helyiséggel, eszközökkel, irodai szolgáltatással, tudományos tanácsokkal.

(E feladatok egy részét ma a Balassi Intézet végzi, akár magát ezt az intézményt ki lehetne bővíteni az itt felsorolt feladatok ellátására.)

Az anyanyelvi nevelés

A nyelvtudományban az az irányzat uralkodik, hogy a nyelvtan csak leíró lehet, értékelést, előírást nem tartalmazhat. Jó, legyen az akadémiai nyelvtan csak leíró, de a gyakorlati használatra másféle nyelvtan kell. Ha idegen tanul magyarul, annak olyan nyelvtan kell, amely megtanítja előállítani a magyar mondatot, és különösen rávilágít az ő nyelvének és a mienknek a különbségeire. Például megtanítja az alanyi és tárgyias ragozást, indoeurópainak megmagya-

rázza a tárgy jelölését (a legtöbb indoeurópai nyelvben vagy „esettel” fejezik ki a tárgyat, vagy csak a szórenddel). A magyar anyanyelvű tanulóban tudatosítani kell a nyelv szerkezetét, de elsősorban a nehézségekre kell rávilágítani, vagyis az olyan nyelvi elemekre, amelyekben sokan bizonytalanok. Tehát nyelvművelés-szemléletűnek kell lennie. Az anyanyelv tanításának elsődleges célja a későbbi magas színvonalú nyelvhasználat, a nyelv tökéletesebb birtoklása.

Az anyanyelv nem olyan, mint más, tőlünk függetlenül létező tárgy, így annak tanítása sem lehet ugyanolyan, mint bármely tudományágé, vagy akár egy idegen nyelvé. A magyar nyelvet mindannyian alakítjuk azzal, hogy használjuk, tőlünk függ, gazdagodik-e vagy silányul. Nemcsak mindennapi használati eszközünk, hanem gondolataink formája, kultúránk hordozója, több ezer év lenyomata, tudattalan emlékeink tárháza, nemzeti létünk lényege. Nem viszonyulhatunk hozzá érzelem nélkül, nem szabad, hogy a tanulók unják. A nyelvtanítás elsődleges célja, hogy megszerettesse a magyar nyelvet, és öntudatos, értő nyelvhasználókat formáljon.

Ma már sokféle nyelvtan van. Én a hagyományosat ismerem inkább, ahhoz tudok viszonyítani. Ez unalmas volt, életszerűtlen, de még tartalmazott legalább „nyelvhelyesség, fogalmazás, stílus” záradékokat. Érdekesebbé kell tenni a nyelvtant, de a generativista játszadozás nem vezet sehova. Rá kell mutatni a nyelv elemeire, meg kell nevezni őket, tudni kell szerepüket, használatukat, például, hogy mi mindent fejez ki az ige. A meghatározás nem fontos, különösen az alsó osztályokban. Hiszen az *asztal* szót sem határoztuk meg soha, mégis tudjuk a gyakorlatból, mi az. Némelyik meghatározás pontatlan is. (Gondoljunk csak erre: „Az ige

cselekvést, történést, létezést jelentő szó.” Az „olvasás” szó például éppen cselekvést jelent. Nem a jelentés az ige lényege, hanem szerepe, ragozhatósága. Magam is régóta töröm a fejem az ige jó meghatározásán.) Az elemzés fontos, mert fejleszti a gondolkodást, és megóv a szabálytalan mondatalkotástól. Nem szükséges azonban például a határozót végtelen számú fajtára osztani jelentés szerint. Az átlagpolgárnak nincs szüksége idegen nyelvű nyelvészeti szakkifejezésekre, sem a nyelvtudomány újabb irányzataira, némi nyelvtörténetre azonban igen, mert nyelvtörténet segít megérteni a nyelv fejlődését, segít felismerni a jelenkori folyamatokban is az előremutató és a káros változásokat, emellett érdekes is. A nyelvújítással való ismerkedés ösztönzést és útmutatást nyújt ahhoz, miképpen találhatjuk meg a mai életben újonnan felbukkanó fogalmakra a megfelelő magyar kifejezést.

A hanghordozás és a szórend jelenleg szinte teljesen hiányzik a tananyagból. Ennek lehet a következménye, hogy a hivatásos bemondók hanghordozása is rossz, a hírek pedig úgy vannak megszerkesztve, hogy első látásra nem is lehet őket értelmes hanglejtéssel olvasni. A demokráciával megnőtt az élőszóban való kifejezés jelentősége, ennek tükröződnie kell az oktatásban is.

Kellő tudatosság nélkül a nyelvtanulás, az idegen nyelvek használata károsan hat a hanghordozásra, a szórendre, a kifejezőmódra. Mind a nyelvtanórán, mind az idegen nyelvi órákon érdemes ráirányítani a figyelmet arra, miben különbözik a mi nyelvünk az indoeurópai nyelvektől (pl. a nagyobbtól a kisebb felé haladás, pl. név, dátum; irányhármasság, ragozásban, a kötetlennek hitt szórendben rejlő lehetőségek stb.)

A nyelvtanításnak mindvégig gyakorlatiasnak kell lennie, sok nyelvhelyességi feladatmegoldással. A nyelvi

hiba miatt félreérthető, nevetséges mondatok javítása kifejezetten szórakoztató lehet a tanulóknak.

Az anyanyelvi nevelés része az is, hogy sok régi irodalmat olvassanak a tanulók, szokjanak hozzá a régi, szép irodalmi nyelvhez. A szép irodalmi szövegek, versek kívülről való megtanulása egész életre útravaló.

Megfontolandó a magyar nyelv és irodalom tantárgy szétválasztása. Tapasztalat, hogy a magyartanárok egy része csak az irodalmat szereti, a nyelvtant szükséges rosszként tanítja, gyakran „el is lop” a nyelvtanórákból az irodalom javára. Meggyőződés nélkül nem lehet jól tanítani. A nyelvészek mind szeretik az irodalmat (de talán nem az irodalmi elemzést), az irodalmárok is a nyelvet, de nem a nyelvészetet. Valamennyit mindegyiknek kellene tanulnia a másik szakjából, de legalább a képzés második felében és a gyakorlatban lehetővé kellene tenni a szakosodást. (Az utóbbi néhány iskolában már most is előfordul, tehát hogy az egyik magyartanár csak nyelvtant tanít, a másik csak irodalmat.) Jó szakpárosítás lehetne a nyelvészet és a matematika is: mindkét tárgy logikán alapul, csak másfélén.

Az anyanyelvi követelményeknek nagy súllyal kell érvényesülniük az érettségi vizsgákban.

A nyelvi továbbképzés nem hiányozhat a felsőoktatásból sem. A szaknyelveknek megvannak a saját szókincsük, stílusuk, de ezek nem függetleníthetők a nyelvhelyességtől. Mindezt oktatni kell a beszéd- és írásművek szerkesztésének elsajátításával együtt.

* * *

Csak így, az anyanyelvi tudatosságnak az oktatásban való javítása, a tömeges nyelvi hatások szabályozása és mindezekhez jól szervezett, igényes nyelvművelői műhelymunka révén remélhető, hogy az átlag beszélő nyelvérzéke jól fog működni, és a magyar nyelv egészségesen fejlődik tovább.

Irodalom

- A Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai. Kiadó: Petrózai Trattner és Károlyi I. Kiadás éve: 1831 Pest,1831. Pach Zsigmond Pál (főszerk.) Magyar Tudós Társaság évkönyvei. Hetedik kötet. Buda, 1846, 3-8.
- A. Jászó Anna 2002: Nyelvművelés és szociolingvisztika. In: Éltető Anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára. Tinta Kiadó
- Balassa József 1943: A magyar nyelv könyve. Dante Könyvkiadó Budapest
- Balázs Géza 2008: Új megszólalási (kiejtési) szabályzat a Magyar Rádióban. XVI. Bárczi Füzet (BF): Kodály Zoltán és a magyar nyelvi műveltség. Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Budapest, 2008.
- Balázs Géza 1998: Helyesbeszéd és helyesírás a tömegkommunikációban. Egyetemi Fonetikai Füzetek 24. Budapest
- Balázs Géza 1999: A magyar nyelv az informatika korában. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999
- Balázs Géza 2000: Lehetséges nyelvi szabványok. A-Z Kiadó, Budapest
- Balázs Géza 2001a: Magyar nyelvhelyességi lexikon, 22.
- Balázs Géza 2001b: Magyar nyelvstratégia. Budapest
- Balázs Géza 2005a: „A magyar nyelv elé mozdításáról...” Vita-irat a nyelvművelésért. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Balázs Géza szerk. 2005b: Jelentés a magyar nyelvről Akadémiai Kiadó, Budapest
- Benyhe János – Nádasy Ádám 2008: Beszél ön magyarul? Vita a Heti Válasz c. folyóiratban 2008. május 22-én

- Bañcerowski Janusz 1998: A nyelv és a nyelvhasználat aktuális kérdései. Egyetemi Fonetikai Füzetek 24. Budapest. Beszéd- és íráskultúránk időszerű kérdései. szerk. Bolla Kálmán
- Bañcerowski Janusz 2000: Nyelvközösségi és nyelvpolitikai kérdések. MNy. 95/2000
- Bárczi Géza 1971: Néhány módszertani elv a magyar nyelvtörténettel kapcsolatban. In: Nyelv és lélek, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 89–108.
- Bárczi Géza 1974: Nyelvművelésünk. Gondolat, Budapest
- Békés Vera 1997: A magyar nyelvfilozófiai gondolkodás történetéből in Alternatív tradíciók a magyar nyelvfilozófia történetében
- Benkő Loránd 1960: A magyar irodalmi írásbeliség éa felvilágosodás első szakaszában. Akadémiai Kiadó
- Bolla Kálmán 1998: Beszédkultúránk és a magyar helyesbeszéd időszerű kérdései. Egyetemi Fonetikai Füzetek. 24. Budapest
- Bolla Kálmán 2000: A magyar helyesbeszédért. Egyetemi Fonetikai Füzetek 33.
- Buvári Márta 2001: Kell-e nyelvművelés? Köznevelés, 2001. április 6.
- Buvári Márta 2002: Latin a magyarban. Éltető Anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára
- Buvári Márta 2007: Példa-mutató. Nyelvhelyességi gyakorlatok újságíróknak, jogászoknak, szakíróknak, hivatalnokoknak, közszereplőknek. IX. BF, Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Budapest, 2007
- Buvári Márta: Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Budapest, 2008
- Deme László 1954: Ápoljuk nyelvünket (Anyag és útmutató a nyelvművelés kérdéseiről tartandó előadásokhoz) Kiadja a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat

- Deme László 1994: A magyar nyelvészet Kolumbusza. Bárczi Géza emlékkönyv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 200. szám
- Deme László 2005: A nyilvános megszólalás kultúrája. Nyr. 129/3.
- Domonkosi Ágnes 2005: A szociolingvisztika szemlélete és a nyelvművelés. ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENTIS nova series tom XXXII. Sectio linguistica hungarica 51–57. Eger, 2005
- Eöry Vilma 2004: A nyelvművelés helye a nyelvtudományban. In: Büky László/Maleczki Márta (szerk.) A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI: Nyelveírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika (33-40.) Szeged, SZTE. 2004.
- Eöry Vilma 1993: A nyelvművelés feladatairól. Nyr 117, 453–455
- Eöry Vilma 1997: Nyelvészet és nyelvművelés Magyarországon. Nyelvünk és kultúránk 97. 70–74.
- Fábián Pál 1999: Fábián–Lőrincze: Nyelvművelés. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Ferenczi Géza 1959: Nyelvi „tények” és nyelvművelésünk. Hozzászólás Lőrincze Lajos beszédéhez a pécsi nyelvművelő konferencián: 1959. okt. 2. Megjelent: Anyanyelvi műveltségünk. Bp. 1960. 68–70.
- Fülei-Szántó Endre 1987: Dinamikus nyelvművelés, Nyr 111. évf. 129.
- Glatz Ferenc 2002: Anyanyelv a változó világban. Éltető Anyanyelvünk 27–35.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. Magyar Nyelv 27: 1–11.
- Gósy Mária 2007: Beszédprodukción tervezés és kiejtés. Kodály Zoltán és a magyar nyelvkultúra. Ünnepi ülés az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2007. november 28-án XVI. BF 2008
- Gósy Mária 2000: Állandóság és változás a beszédben. Magyar Nyelv XCVI, 1–14.

- Grétsy László 1993: Nemzetközpontú nyelvművelés Nyr. 1993/1.
- Grétsy László 1997: Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz. Élet és Irodalom, 1997. május 16.
- Halász Gyula: Édes Anyanyelvünk. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. Budapest (é. n.)
- Haza, a magasban – Magyar nemzetismeret külhoni diákoknak – Bethlen Gábor Alapítvány (világháló)
- Heltainé Nagy Erzsébet 2000: Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében. Liguistica. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
- Heltainé Nagy Erzsébet 2004: Hagyomány, nyelv és nyelvművelés. In: Büky László/Maleczki Márta (szerk.) A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI: Nyelvreírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika (41-52.) Szeged, SZTE. 2004.
- Horváth Katalin 2004: Megnevezés és megismerés. Megjelent: A szó élete. Tanulmányok a hatvanéves Kovács Árpád tiszteletére. Szerk.: Szitár Katalin. Budapest, Argumentum Kiadó, 365-372
- Illyés Gyula 1964: Anyanyelvünk. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest
- Jakab István 1998: Nem egy, három regionális köznyelvünk van. Kontra Miklós (szerk.) Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Osiris Kiadó 1998
- Kálmán László 2005: A pincei bogár. Élet és Irodalom 2005/19.
- Karácsony Sándor (1941): Az irodalmi nevelés. Szent Gellért Egyházi Kiadó 1993
- Kemény Gábor 2004: Nyelvművelés – nyelvreírás – stilisztika. <http://www.grammar.sk/hu/kozonsegszolgalat/alkalmazott/kemeny.rtf>
- Kenesei István 2002: Hányféle igazság van? MNy. 98/1 39-49.
- Kenesei István 2005: A nyelvmélettől a nyelvművelésig: a nyelvészet egységéről és változatosságáról. Nyr. 129/1.

- Kis Tamás: A nyelv művelés kártékonyságáról és ármánykodásáról. (Világháló, dragon.unideb.hu)
- Kontra Miklós—Saly Noémi (szerk) 1998: Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Osiris Kiadó, Budapest. 74—101.
- Lőrincze Lajos 1953: Nyelv és élet. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó
- Lőrincze Lajos 1980: Emberközpontú nyelv művelés. Magvető Kiadó, Budapest
- Makay Gusztáv 1982: Nyr. 78:152
- Maleczki József 2003: Nyomul a nyelvészeti darwinizmus a közszolgálati műsorszórás hátszelében. Válasz Nádasdy Ádámnak a Duna Televízióban 2003 nov. 17-én, a Mindentudás Egyetemén tartott előadására. Gondola, 2003. december 7.
- Maleczki József 2004: A magyar nyelvi rendszer bomlásának néhány tünetéről – előadás: Filozófiai Vitakör, Budapest, Kőbányai Szabó Ervin Könyvtár 2004.11.19-én (kéziratban)
- Maleczki József 2005: A magyar nyelv művelés elvi és módszertani tévedései. Elhangzott a Fiatal nyelv művelők 2. találkozóján, Bük, 2005. november 18-20. (a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport szervezése)
- Maleczki József 2005: Megmoccan a pincei bogár. Élet és Irodalom, 2005/27.
- Maleczki József 2007: Nyelv művelés és tudatipar. Előadás a Magyar Professzorok Világtanácsának „Problémák, feladatok a nyelvi kultúrában (anyanyelv-szaknyelv)” című konferenciáján 2007. május 11-12-én
- Minya Károly 2005: Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig. Tinta könyvkiadó
- Molnos Angéla 1999: Magyarító könyvecske. Debrecen
- Molnos Angéla 2000: Szent és sérthetetlen. Debrecen
- Nádasdy Ádám 2003/a: Miért változik a nyelv? Előadás a Mindentudás Egyetemén 2003. november 3-án

- Nádasdy Ádám 2003/b: Ízlesek és szabályok. Magvető (Mi a baj a nyelv műveléssel?)
- Nagy J. Béla 1968: Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Németh Géza 1954: Elvszerűség és liberalizmus a nyelv művelésben. Csillag 1954/1.
- Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv, Budapest, 1940. (4. kiadás)
- Rónai Béla – Kerekes László 1977: Nyelv művelés és beszédtechnika. Tankönyvkiadó, Budapest
- Rónai Béla 1964: Néhány megjegyzés a nyelv művelés tartalmáról és rendszeréről. A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 1964–8.
- Sándor Klára 2001a: Szunyogh Szabolcs: Van-e szükség nyelv művelésre? [Beszélgetés Sándor Klarával] Köznevelés, 2001/14. (április 6.)
- Sándor Klára 2001b: Nyelv művelés és ideológia. In: Sándor K. (szerk.), *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153--216. Szeged: JGyF Kiadó; <http://dragon.unideb.hu/~tkis/ideolog.htm>
- Sauvageot, Aurélien: Magyarország éleltutam, Corvina, Budapest, 1988
- Simonyi Zsigmond 1914: Helyes magyarság. Budapest
- Simonyi Zsigmond: Jó magyarság. Szentgotthárd, Wellicsch Béla kiadása
- Szathmári István 1968: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó Budapest
- Szathmári István 1992: Nyelvtörténeti dialektológia, nyelvhe lyesség Nyr 117. évf. 4. 415-717.) (Az 1992. október 5-16-i nyelv művelő konferencia anyaga)
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2000: Nyelvi fogalmak kyszótára. Korona Kiadó, Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor (2004/a): Nyelv, érték, közösség. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004

- Tolcsvai Nagy Gábor 1996: Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. Nr. 120: 237-249
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998: A nyelvi norma. Nyelvtudományi Értekezések. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004/b: Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében. Áron Kiadó, Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998: Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény. Universitas Kiadó, Budapest
- Tompa József 1976: Anyanyelvi olvasókönyv (Rendszer és mozgás mai nyelvünkben. Gondolat, 1976
- Tótfalusi István 2004: Idegenszó-tár. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Wacha Imre 1999: A szöveg és hangzása. Kodolányi János Főiskola
- Worf 1940: Science and Linguistics. Technology Review 1940 in Tolcsvay-Nagy szerk. Nyelvi tervezés
- Zimányi Árpád 2001: Értékkörzés a nyelvművelésben az ezredfordulón, in: Értékközvetítés az irodalomban és a nyelvben. Banská Bystrica 2001
- Zimányi Árpád 2003: Emberközpontú nyelvművelésünk jövője in. Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában. Szombathely 2003. november 13-14. Berzsényi Dániel Főiskola Szombathely, 2004
- Zsirai Miklós 1935: Jó magyarság Nyelvművelő füzetek, Budapest

BÁRCZI GÉZA KIEJTÉSI ALAPÍTVÁNY, BUDAPEST 2008